

Svéd Györgyi

Életrajz

Györgyi nagyon élénk, tevékeny asszony. Nyílt, életerős, barátkozó, szókimondó személyiség, akivel az első pillanattól kölcsönös szimpátiát éreztünk. Élettársával egy új építésű, tágas, világos budai lakásban él. Első férje meghalt. Ragaszkodott hozzá, hogy a lánynevéen szerepeljen az interjú során. A lakás berendezése célszerű és szép. Modern és régi stíluselemek keverednek benne egymással, nagyon ízlésesen. Érezhetően fontosnak tartják a megnyugtató, szép környezet kialakítását. A konyhai kis erkélyről nagy belső udvarra látni, amelyet körülölelnek a különleges, szép ívben elhelyezett házak emeletei, erkélyei. Az udvaron és az erkélyeken is mindenütt virágok és zöld növények. A lakásban is mindenütt szépen ápolt virágok is díszítik otthonát. Györgyi számára az élet lényegét a családi és baráti kapcsolatok jelentik elsősorban. Úgy is él: a nap minden órájában keresik telefonon, találkozókat szervez, közéleti vitákra is eljár. Gyermekai és unokái rendszeresen tanácsot kérnek tőle, s megbeszélnek vele életük legfontosabb kérdéseit és döntéseit. Az élet nagy ajándékának tartja, hogy minden gondját, örömét megbeszélheti gyerekeivel, unokáival. Élete kiegyensúlyozott, és szervesen illeszkedik a körülötte zajló mai életbe, a világba, amelynek minden problémájában tájékozódik, és újra meg újra befogadja újdonságait és változásait.

Minden ember életében meghatározó, hogy milyen családba születik. Nekem szerencsém volt. 1944-ig nagyon sok szeretet kaptam szüleimtől, nagyszüleimtől, az egész összetartó családomtól. Vagyont nem örököltünk öcsémrel, de örökségként visszük tovább a családi szeretet, összetartozás fontosságát. Ember ennél értékesebb örökséget nem kaphat – szerintünk.

A családom nagyon régen, évszázadokkal ezelőtt jöhetett be az országba. Igazolja ezt, hogy az apám könnyűszerrel megtalálta Magyarországon a család származását igazoló iratokat, hetedízigen. Hét nemzedékre visszamenően.

Mindig magyar anyanyelvűnek vallotta magát a családom, és magyarnak. Mind a két nagypapám, nagyanyám erre nevelte gyerekeit, unokáit. Nem beszéltek jiddisül. A héber betűket, a zsidó vallás szokásait, a Bibliát, azt hiszem, mindenki a hittanórákon ismerte meg. A hittan oktatása kötelező volt 1947-ig, tudomásom szerint. Úgy emlékszem, én addig tanultam hittant [Az iskolai hittanoktatás 1949-től fakultatív lett (az Elnöki Tanács 5. sz. törvényerejű rendeletével). Ezt követően 1950-ben az általános iskolás tanulók 80%-a járt iskolai hittanra, 1955-ben már csak 40%-a, 1960-ban 25%-a, 1965-ben 10%-a. – A szerk.].

A dédszüleimet nem ismertem. Egyiket sem. Amikor én megszülettem, ők már nem éltek. Viszont a nagyszüleimről nagyon eleven emlékeim vannak. Azok az őseim, akikről én tudok, iparosok voltak, nem kereskedők.

Az egyik apai dédapám [*az apai nagyapa apja*], Schwéd Salamon és a felesége, Berger Hani Mátészalkán élt. Itt született a nagyapám, Svéd Zsigmond is [*Mátészalka – nagyközség volt Szatmár vm.-ben, 1891-ben 4600, 1910-ben 5900, 1920-ban 6500 (Szatmár, Ugocsa és Bereg vm.), 1930-ban 9100 (Szatmár-Ung vm.) lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal és pénzügyőrség, szeszgyár). – A szerk.*]. Dédszüleim Mátészalkáról fölköltöztek a tizenkilencedik század végén a fővárosba.

Apai nagyanyám apja, másik dédapám, Stern Móric, a felesége, Sternné Stern Róza. Azért duplán Stern, mert a lányneve is Stern volt. Makón éltek. A dédszüleim szerintem nem lehettek nagyon vallásosak. Sok fogalmam nincs róla, mert akkor még nem volt más anyakönyvezés, csak hitközségi.

Apai nagyapám, **Svéd Zsigmond** 1872-ben született, és megölték 1944-ben.

A Svéd nagyapámnak volt négy testvére, ők mind a négyen a századfordulón vándoroltak ki Amerikába. Nagyapám nem ment, mert magyarként itt akart élni. A két fiú: Schwéd József és Schwéd Albert, Berti bácsi meg a két lánytestvére: Mária és Erzsébet. Ők mind escéhá dupla vé-vel írták a nevüket, nagyapám nevét a MÁV-nál Schwédről Svédre magyarították, már Svédként anyakönyvezték minden gyerekét. Józsi bácsi, Mariska néni és Erzsi néni megérték a háború végét.

A Svéd nagyapa magas, nagydarab ember volt, nagy parasztbajusza volt, mint ahogy ez egy igazi magyar embernek illik. Vasutas volt, állomásfőnök Csillaghegyen. Az Államvasutaknál állást nagyon nehezen lehetett kapni abban az időben, amikor nagyapámat alkalmazták, mert az nyugdíjas állás volt. A felesége, Svéd nagymama, Stern Mária, Makón született, 1867-ben, öt évvel idősebb volt a nagyapámnál. Ebben a családban öt gyerek volt, négy fiú és egy lány. Szolgálati lakásban laktak, az állomás épületében. Itt nevelte nagyanyám az öt gyereket. Nagyon szelíd, csendes asszony volt.

Amikor kiházasodtak a gyerekeik, átköltöztek Pestre, a nyolcadik kerületbe, az Erdélyi utcába. Erről a lakásról csak halvány emlékeim maradtak. Nagypapám nyugdíjazásakor a nagymamámnak Amerikában meghalt egy testvére, aki után valamennyit örökölt. Abból a pénzből meg apukám, a legidősebb fiú és a legfiatalabb öccse hozzájárulásával vettek Rákoslígyenre egy házat. Nem voltunk gazdagok, se jómódúak, de apám és a testvére vállalták a részletek fizetését a rákosligeti házra. Velük költözött [Rákos]Lígyenre egyetlen lányuk, Juliska is a családjával. Az 1. utca 14-ben laktak.

1944-ig apu szülei Rákoslígyenre éltek [*Rákoslígyen – Rákoskeresztúrból 1907-ben kivált község Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, 1910-ben 2600, 1920-ban 2700 magyar és német lakossal. – A szerk.*], anyu szülei Újpesten. A nagyszüleim nem voltak vallásosak. Mind a két nagymamám neológ háztartást vezetett. Nem volt semmi kórság. Mindegyik család magyaros ételeket evett, azért gyakran volt sólet, a húsleves macesszgombóccal volt az igazi! Libasírral főztek [lásd: étkezési törvények]. Az igazi, nagy családi lakomákon libasült, libamáj és tepertő is volt. Mind a két nagymamám isteni réteseket tudott csinálni.

Rákosligeten már a negyvenes évek elején furcsa dolgok történtek. Endre László volt akkor a belügyi államtitkár. Már akkor kiírták a Fő utcában a cukrászda ajtajára, hogy „Zsidónak és kutyának tilos a bemenet!”. Az unokatestvérem barátnője vásárolta meg a fagylaltot, mi csak az utcán ehettük meg. Nem értettük ezt a tilalmat. Kislány voltam, de tudtam, hogy a kutyák nem szeretik a fagylaltot. Akkor még azt sem értettem, hogy én miért nem mehetek be, igaz, zsidó a vallásunk, de mi magyarok vagyunk! Később, már megértettem, hogy „bűdös zsidó” vagyok, aki akar, belém is rúghat.

1945-ben kimentem Rákosligetre, megnézni, hogy mi maradt a nagyszüleim házából. Kihúztam az ebédlőszekrény fiókját, és egyetlen levélboríték volt benne, Józsi bácsitól, a nagypapa testvérétől, amit még a háború előtt írhatott. Kivándorlásuk után a testvérek állandó levélkapcsolatot tartottak nagyapámékkal a háború kitöréséig. A borítékon ott volt Józsi bácsi címe, írtam nekik. Megírtam, hogy mi maradtunk meg az egész családból, édesanyám, kisöcsém és én. Azonnal válaszoltak. Szegény emberek voltak, de gyakran írtak levelet, egy dollárt beleraktak minden levélbe, így akartak segíteni minket.

Az apukám, **Svéd Mihály** 1899-ben, május másodikán született Budapesten, és 1945. június huszonhatodikán halt meg. Négy testvére volt. Apám volt a legidősebb. Volt egy ikerpár, Svéd Zoltán és Svéd Vilmos, ők 1901-ben születtek, a húga, Júlia 1904-ben, a legfiatalabb testvére, Svéd Sándor 1906-ban látta meg a napvilágot.

Svéd Vilmos, Vili fodrász volt és pedikűrös. Fodrászüzlete volt a Népszínház utcában. Családi érdekesség, hogy az egyik anyai nagynénémet, Müller Rózsit vette el feleségül, mégpedig anyám és apám házasságával egy időben, 1929-ben. Rózsi és Vili nagyon rövid ideig voltak házasok. Válásuk után a fodrászüzlet is megszűnt. Ettől kezdve Vili pedikűrösként kereste kenyerét. 1944 októberében munkaszolgálatos volt Budapesten. Többször meg is tudta látogatni a családjukat. Utoljára nyilas karszalaggal láttuk, svájci menlevelet hozott nekünk. Mondta, hogy próbál minél több menlevelet szerezni zsidó családoknak. Akkor még azt hittük, hogy a menlevél életet ment. Vili eltűnt, nem jött vissza többé. Nem tudjuk, mi lett a sorsa.

Svéd Zoltánnak volt, egy lánya, Lucika, nálam néhány hónappal volt fiatalabb [1931-ben született. – A szerk.]. Ők Székesfehérváron éltek.

Svéd Juliskának is volt két gyereke, Kató és Lacika. A három unokatestvéreket is elvitték, és megölték. Juliska férje, Weinfeld Andor vagy András – az utóbbi nevet használta inkább – sem jött haza. Gödöllőről, ahol munkaszolgálatos volt, írt egy levelet apám unokatestvérének, akkor írta, amikor megtudta, hogy a családját elvitték. Csak annyi hírt kapott róluk, hogy a hatvani cukorgyárban átvették őket a németek. „...tény az, hogy most már nincs senkim ezen a világon, de azért még élni akarok” – írta Bandi [Mint a HUGSV018. sz. kép hátára a háború után Svéd Györgyi ráírta, Weinfeld Andort az Albrecht laktanyából vitték el 1944. november 10. és 15. között. Az Albrecht laktanya Budapest XIII. kerületében, a Lehel úton volt, ide gyűjtötték be 1944-ben munkaszolgálatosokat. Raoul Wallenberg kísérletet tett a megmentésükre. – A szerk.]. Juliska néném – akkor negyven éves volt – írt egy lapot az unokatestvérének, Goldstein Rózsának 1944 júniusában, amikor hajtották őket a vagonokhoz a rákoskeresztúri gettóból: „Most visznek el, nem tudjuk hova. 1 órát adtak, Isten veletek! Miskát, Sanyit értesítsd! Juliska”. Együtt vitték el a lányával, Katóval (aki tizennyolc éves volt), a kisfiával, Lacikával (tíz éves volt), a Svéd nagymamámmal meg a nagypapámmal [Svéd Zsigmond és Stern Mária], mint már előbb is

említettem.

Svéd Sándor, a legfiatalabb öcs volt az egyetlen, aki a Svéd családból megmaradt. Sándor családját kimentették a székesfehérvári gettóból. Sanyi Pesten volt munkaszolgálatos, és amikor megtudta, hogy a felesége és a kisfia a Kolumbusz utcában vannak [lásd: Kolumbusz utcai menekülttábor], beszökött hozzájuk. Így együtt deportálták őket. Bergen-Belsenből, a Familienslagerből jöttek haza 1945 decemberében **Svéd Sándor**, a legfiatalabb öcs volt az egyetlen, aki a Svéd családból megmaradt. Sándor családját kimentették a székesfehérvári gettóból. Sanyi Pesten volt munkaszolgálatos, és amikor megtudta, hogy a felesége és a kisfia a Kolumbusz utcában vannak [lásd: Kolumbusz utcai menekülttábor], beszökött hozzájuk. Így együtt deportálták őket. Bergen-Belsenből, a Familienslagerből jöttek haza 1945 decemberében [A Kasztner-féle mentőakcióról van szó. A Kolumbusz utcai Siketnémák Intézetében gyűjtötték össze 1944. június 10-től kezdve az erre kiválasztott embereket. Innen 1944. június 30-án 1684 ember indult el (és végül 1683 érkezett meg július 8-án) Bergen-Belsenbe. Az SS és a Joint között folyó tárgyalások eredményeként ez a magyar csoport és más, semleges államok útleveleivel rendelkező zsidók Svájcba távozhattak 1944 augusztusában illetve decemberében. Svéd Sándorral kapcsolatban fölmerül a kérdés, hogy vajon nem Svájcba jöttek-e végül haza, mert a szakirodalom úgy tudja, az egész csoport oda került (Csősz László jegyzete).].

Ott szabadultak fel, a feleségével és a kisfiával együtt, aki akkor nyolc éves volt. Sajnos apukámmal már nem találkoztak. 1957-ben kivándoroltak Ausztráliába, Sanyi nyolcvanéves korában halt meg. Felesége, Panni ma is él, kilencvenhárom éves. Unokaöcsémnek, Jánosnak három gyereke és hat unokája van. Rendszeresen beszélünk egymással telefonon, küldjük egymásnak a képeket a gyerekekről, unokákról. János, a felesége és a gyerekei többször voltak Budapesten. Háromszor már én is meglátogattam Sydney-ben a családom. Egyszer a lányom is velem jött. Összetartozunk. Abban, hogy ilyen jó a kapcsolatunk, jelentős a szerepe János feleségének, Mártának. Sydney-ben él még sok unokatestvér a Svéd ágról, apám unokatestvérei, illetve azoknak a gyerekei, unokái, három vagy négy család. Népes a családuk Ausztráliában is.

Nagyon nehéz meghatározni, hogy mi az a polgári jólét. A férjem édesapjának a harmincas években például volt saját autója. Apósom fakereskedő volt. Apám unokatestvére és a férje nagyon jó módú szűcsök voltak, a Goldstein szűcsék. Ők szemben laktak velünk. Az Apponyi tér 1-ben [Ma: Ferenciek tere. – A szerk.], a félemeleten volt egy bundaszalonjuk. Háromszoba-hallos lakásban laktak, hárman. Volt szakácsnőjük, náluk kóser háztartást vezettek, a szakácsnő főzött. Húsvétkor [Pészah] mindig oda mentünk át maceszgomlót enni, este mindig ott vendégeskedtünk náluk ilyenkor, mindig legalább harminc ember volt. Pazaréten is volt villájuk, ahol májustól októberig laktak. Elegáns villa volt, gyönyörű kerttel. Minden évben néhány hetet ott nyaraltam. Hétvégén sok vendéget fogadtak, anyukámékat is gyakran hívták oda vendégségbe. A fiuknak, az unokabátyámnak a Schweitzer Jóska [Schweitzer József, főrabbi – A szerk.] volt a legjobb barátja, Jóska is gyakran volt a Goldstein-házban. Goldstein Miklóst, Golafot, az unokabátyámat munkaszolgálatosként huszonegy évesen megölték. Édesapját, Samu bácsit a Dunába lőtték [lásd: zsidók Dunába lövése]. Csak a nagynéném élte túl a borzalmakat, szegénykém, egész hátralévő életében menekült önmaga elől.

Rákosligeten szombatoként a nagypapámmal mentem a templomba, a Gózon Gyula bácsi és a nagypapa egymás mellett ültek [Gózon Gyula (1885–1972) – színész. 1906–12 között Nagyváradon

játszott. 1913 és 1935 között szinte az összes jelentős fővárosi színházban játszott, majd 1935-ben a Nemzeti Színház szerződtette, s egészen 1941-ig, a zsidótörvényekig itt játszott. Majd 1945-től élete végéig a Nemzeti Színház tagja maradt. – A szerk.]. Jó barátok voltak, Gyula bácsi gyakran jött át hozzánk beszélgetni. Gózonék [azaz Gózon Gyula és Berky Lili] a Ligetsoron laktak. Lili néni ott, a házuk pincéjében rejtette el Gyula bácsit a deportálás elől, egy elfalazott kuckóban. Jöttek a csendőrök Gyula bácsiért, hogy elvigyék. Lili néni káromkodott, mondta a csendőröknek, hogy mit csinálhatott volna mást egy piszkos zsidóval, elkergette. Háború után, meglátogattam őket, együtt sirattuk nagyapámékat. A zsinagóga helyén már csak egy romos épület áll. A rákosligeti holokausz-áldozatok emléktábláját is eltüntették. Amikor pedig Újpesten voltam szombaton, Müller nagypapámmal mentem a Beniczky utcai zsinagógába, nagyon közel volt a lakásukhoz ez a templom.

Ebben a templomban helyezték el 1946-ban az Újpestről deportált meggyilkolt áldozatok névsorát. Itt minden évben, nyáron megemlékeznek a holokausz újpesti áldozatairól. A szomszédban van egy zsidó otthon is, egy zsidó öregek otthona, a templomkertben. Lehet, hogy most már nem Beniczky utcának hívják, hanem Venetianer Lajos utcának. Venetianer volt a legismertebb újpesti főrabbi. Az unokatestvéremmel hat-nyolc évvel ezelőtt kimentünk nosztalgiazni Újpestre. Megnéztük a zsinagógát és azt a házat, ahol a nagymamáék laktak. A Károlyi utcai ház áll, az állapota illúzióromboló.

A szüleim házasságkötése után derült ki, hogy a két nagymamám és nagypapám egy napon, egy anyakönyvvezetőnél, egy templomban, egymás után házasodtak, 1898. július harmincegyedikén. Nem tudom, melyik templomban és melyik anyakönyvvezetőnél, de ez volt a családi hagyomány. Mindig egy napon ünnepeltük a két nagyszülőnek a házassági évfordulóját. A negyvenedik házassági évfordulójukon, Rákosligeten, a kertben ünnepelt együtt a két család apraja-nagyja. Gyönyörű kert volt! Nagyapám dáiái a szivárvány minden színében pompáztak. A gyümölcsfákra fel lehetett mászni, friss gyümölcsöt szedni. A málnát a bokrokról szedték és ettük... Nagyon jókat lehetett játszani az unokatestvéreimmel a kertben.

Anyai dédapámat Müller Józsefnek hívták, a feleségét Winter Rozáliának. Még az ükapám nevét is tudom, Müller Izsák és felesége, Mari.

Anyai nagyapám, Müller Bernát 1874 júniusában született. 1898-ban vette el a nagymamát, Neufeld Leonórárt. Müller nagypapámék a századforduló tájékán vagy még az előtt költöztek föl Budapestre [*Pontosabban: Újpestre, amely akkor még önálló község volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. – A szerk.]. Pont hetven éves volt, amikor megölték 1944-ben. Üvegfüvő mester volt, az Egyesült Izzóban dolgozott [Egger Béla és testvérei 1896-ban hozták létre az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-t. 1903-ban kidolgozták a volfrámszálas, gázzal töltött izzólámpák gyártási eljárását, és 1911-ben beindították a termelést. 1912-től használták a Tungstram márkanevet. 1921-ben az Egyesült Izzóban alapították meg Európa első ipari kutatóintézetét. – A szerk.]. Minden ellenkező híreszteléssel szemben, olyan, hogy Kohn, a kovács nem volt, de mint hallod, Müller, az üvegfüvő, olyan volt. A nagypapámnak kis bajusza volt, de ő maga is egy olyan kis aprócska ember volt. Imádtam, én voltam a kedvenc unokája. Olyat nem tudtam kérni, amit a nagypapa meg ne tett volna nekem.*

Bernát nagypapának három testvéréről tudok. Ignác nyomdász volt Budapesten, a tizenharmadik kerületben lakott, már a háború előtt meghalt, 1942-ben. Lánytestvérei, Róza és Juliska szintén

Újpesten éltek, a háborút csak Juliska élte túl.

Náci bácsinak is öt gyereke volt, négy fiú és egy lány. A háborút csak a lánya, Rózsi, valamint Béla fia és három unokája élte túl [Mária (Müller) Béla (1903–1975) – ideg- és elmeorvos, költő. Származása miatt nem vették fel magyar egyetemre, a nápolyi egyetemen avatták orvossá 1930-ban, ezt követően Olaszországban dolgozott 1939-ig, amikor kiutasították Olaszországból. Hazatérve Magyarországon nem nosztrifikálták diplomáját, állást nem kapott, fizetés nélküli externistaként dolgozott a Szabolcs utcai kórház idegosztályán. E korszakban írta legtöbb versét. 1939-től bekapcsolódott az illegális kommunista párt tevékenységébe. Munkaszolgálatosként Ukrajnában és Borban volt. 1944-ben átszökött a jugoszláv partizánokhoz. 1945 után tudományos közleményei jelentek meg, főleg a skizofrénia témaköréből, az alkoholizmus és az endogén pszichózisok kapcsolatáról. 1957-től 1972-ig igazgató főorvosként vezette az Országos Ideg- és Elmeorvosintézetet. Élharcosa volt a korszerű elmeügyi jogszabályok megalkotásának, melyek a humánus elveket, a beteg gyógykezelésének érdekeit állították előtérbe. A gyógyításban különös fontosságot tulajdonított a rehabilitációnak (igazgatása alatt létesült az intézetben – elsőként az országban – rehabilitációs célokat szolgáló nappali szanatórium). Írásai 1922-től jelentek meg („Magyar Írás”, „Népszava”, „Korunk”, „Új Idők”, „Kortárs”). Több olasz regényt fordított magyarra (Forrás: MÉL). – A szerk.]. Rózsi is kivégezték, de a golyók nem ölték meg, fel tudta nevelni a lányát, Mártát, aki 1944-ben egy éves volt. Rózsi férje keresztény volt, de baloldali politikai fogolyként ölték meg Mauthausenban. Mártával nagyon közeli kapcsolatban vagyunk, ő az én „hugám”, pedig csak második unokatestvérem, a gyerekei a „kedvenc nénikéjüknek” tartanak.

Anyai nagymamám lányneve Neufeld Leonóra. 1877-ben született, őt is 1944-ben ölték meg. Ő nevelte a hat gyereket. Róla nem sokat tudok. Nem tudom, honnan származott, mivel foglalkoztak, hol éltek a szülei, voltak-e testvérei. Nagymamám soha nem mesélt a gyerekkoráról.

Müller nagyszüleim gazdagnak aztán nem voltak mondhatók! Nagypapámat elbocsátották az Egyesült Izzóból, ez 1935-36-ban történhetett. Új munkát nem tudott kapni. Újpesten, a Károlyi utcában volt egy négyszobás lakás, és abban lakott az egész pereputty. Az orvos nagybátyám, a fiuk, az Árpád úton [Szintén Újpesten – A szerk.] lakott a családjával egy négyszobás lakásban, itt működtette a fogorvosi rendelőjét is. Nagyszüleimmel lakott anyám nővére, három húga, aztán amikor férjhez mentek a lányok, akkor a férjeik is odaköltöztek. Nagymamám vezette a háztartást, ő parancsnokolt az egész családnak, nagyon kardos asszony volt. Gyönyörű hófehér bőre és koromfekete haja volt haláláig. A haja olyan volt, mint a selyem, minden este kikefélté, reggel befonta, és kontyba tűzte föl. Nagyon, szép asszony volt a nagymama, kicsit duci, de nagyon szép.

1944-ben mind a négy nagyszülőm élt még, nagyon kötődtem hozzájuk. Számomra szörnyű csapást jelentett, hogy mindannyiukat megölték Auschwitzban. A Müller családot Újpestről vitték el. Svéd nagymamámékat Rákoskeresztúrról deportálták. Mielőtt elvitték őket, írta nagynéném a postai lapot: „Visznek minket...” Nagyanyám, aki ott a karján tart a fényképen [lásd a HUGSV001 sz. képet], már a vagonban meghalt. Valaki, aki hazajött 1945-ben a deportálásból, mesélte ezt nekem. Az apukám még valahogy el tudott búcsúzni a szüleitől. Már munkaszolgálatosként kért oda eltávozást, és meglátogatta nagymamáékat a gettóban. Rákoskeresztúron, ahová összegyűjtötték a környéken élő zsidókat, többször meglátogatta Berky Lili néni [Berky Lili (1886–1958) – színésznő. Vígjátéki és népszínmű szerepekben épp olyan sikeres volt, mint primadonnaként. Idősebb korában drámai hősnők alakításában tűnt ki. – A szerk.], ennivalót is vitt

nekik, vigasztalta őket.

Édesanyám neve Müller Gizella. 1903. december tizenkilencedikén született, és 1962. július hatodikán halt meg. Édesanyámnak öt testvére volt. A családban egy fiú volt és öt lány. Mind az öt lány szakmát tanult. Az öt lány azért dolgozott, hogy ebből az egy fiúból orvos lehessen. Általában a zsidó családokra ez volt a jellemző, mindenki azt akarta, hogy a gyerekéből tanultabb ember legyen. Persze ez most egy kicsit elfogult mondat volt, mert általában minden szülő azt szeretné – minden normális szülő –, hogy a gyereke többet érjen el az életében, mint amit ő elért. Ez a zsidó családokra különösen jellemző, céljuk elérése érdekében komoly áldozatokat is képesek hozni. Anyám legkisebb húgának, Lujzának kalaposüzlete volt a háború előtt, Annus, gépi műhímező volt, a legidősebb lány, Rózsi gyors- és gépíróiskolát végzett, tisztviselő lett. Rózsi elvette a nagybátyám, Svéd Vilmos. Azért vette el apám öccse az anyám nővérét, hogy apámék összeházassodhassanak [*Mindig a legidősebb lányt kellett kiházásítani először. – A szerk.*]. (1929-ben volt az esküvő, mind a kettő. Az anyáméké és az övék.) Anyám és Ilonka, varrtak. Azért dolgozott az öt lány, hogy a bátyjuk, Jenő tanulhasson, orvos lehessen. Anyukám egyik húga, Ilonka korán meghalt, szívbetegségben, valamikor 1935-ben.

Édesanyám testvérei közül az orvos bátyja, doktor **Müller Jenő** megérkezett a deportálásból, valamikor augusztusban, ő már 1942-ben megjárta Ukrajnát is [*mint munkaszolgálatos*]. Az idősebbik lánya, Éva már júniusban hazajött, és nálunk lakott. A felesége, Dudi [Kluger Dolóra] meg a kisebbik lánya, Carmen Auschwitzban pusztult el.

Anyám nővére, [Müller] **Rózsi** már májusban itthon volt, ő is hozzánk költözött. Vele együtt építettük újjá lebombázott lakásunk egy részét, ő anyámmal élt egészen anyám haláláig [*Müller Rózsi volt korábban az apa Vilmos nevű testvérének a felesége rövid ideig. – A szerk.*]. Jóval túlélte anyámat, nyolcvanhárom évesen halt meg. Anyu lakásáért kapott egy garzonlakást a József Attila lakótelepen, mert akkor bontották le a Marokkói udvart. Anyám meghalt a kórházban július hatodikán, és augusztus húszig ki kellett ürítenem a lakást.

Müller Lujza és Marmorstein Ármin esküvője 1937-ben volt. **Müller Annus** és Grünwald Laci 1938-ban házasodtak össze, a ház udvarán, a Károlyi utca 24-ben egy hüpe [esküvői sátor] alatt, erre emlékszem [lásd: házasság, esküvői szertartás]. **Annus** és **Lujzi** férje is hazajött, Grünwald (Gerendai) Laci és Marmorstein (Mérő) Musi. Mindkettőjünkkel halálukig igazi, rokoni kapcsolatot tartottunk, nagyon sok szeretetet kaptunk tőlük, ők voltak a mi igazi nagybácsiink. Müller Jenő csak pofont tudott nekünk adni, szeretetet, segítséget nem. Anyánknak is Laci és Musi segített, ha segítségre volt szüksége. Annus és Lujzi egy öt-, illetve hatéves kislánnyal [*Grünwald Ilonka és Marmorstein Zsuzsi – A szerk.*] a gázkamrák áldozata lett, Lujzi kisbabát várt, a hetedik hónapban volt.

Grünwald Lacit Borban a partizánok szabadították fel a munkaszolgálatból. Sokat segített nekünk, amikor apuért lementünk Kecskemétre, majd Szegedre. 1945 után magyarosította a nevét, Gerendaira. Új családot alapított, a lánya, aki ebből a házasságából született, megint Ilonka lett, a fia Barna. Lacikám tizenhárom-tizennégy éve halt meg. Betegsége alatt az öcsém anyagilag támogatta, én rendszeresen látogattam, szeretgettem. Az özvegyével és a lányával ma is tartjuk a kapcsolatot.

Marmorstein Árminból Mérő Árpád lett 1945 után. Nekünk Musi maradt. Másodszor is megházasodott. Nagyon szerettem a feleségét, Lilit. Nekik is született egy kislányuk, Zsuzsi. Zsuzsival és családjával ma is rokonok vagyunk, számíthatunk egymásra.

Éva [Müller Jenő lánya] meg a nagynénim, Rózsi mesélték, hogy Auschwitzban szortírozták [lásd: szelektálás] az embereket, és miután az Éva jól fejlett kislány volt, elszakították az anyjától. A nagynénim zokogva könyörgött, hogy hagyják vele, nem hagyták. Ez volt Éva szerencséje, mert akiket kiválasztottak, rögtön vitték a gázkamrába. Ő [Müller Éva] az egyetlen unokatestvérem, aki itt él, Magyarországon. Ez az egyetlen unokatestvérem él itt Magyarországon, a Jenőnek ez a lánya. De őneki teljesen keresztény családja van, mind a két férje keresztény volt. Az első házasságából született két fia, József és Gábor, a második házasságából egy lánya van, Éva. Az egyik fia a politikában kicsit jobboldali. Rengeteget dolgozik, a MÁV Északi Járműjavítójában, nagyon jó családapa, van két lánya és három unokája. Az idősebbik fiát fiatalon leszázalékolták, szívinfarktusa volt. Jóskának egy lánya van, Ági, Olaszországban él, neki is van egy kisfia. A lánya, Éva beteg, huszonhárom éves volt, amikor az idegrendszere miatt leszázalékolták. A református papok tömlik a fejét, így ő kifejezetten antiszemita. Többször mondtam az unokatestvéremnek, hogy jó lenne, ha elmagyarázná a gyerekeinek, hogy ők egészen zsidók, mert akinek az anyja zsidó, az zsidó [A háláhá szerint csak az számít zsidónak, akinek az anyja zsidó vagy ő maga betért. – A szerk.]. Éva nem egy anya típus, igazán csak a kutyáját szereti.

A nagybátyámék [Müller Jenő és családja] kitértek [lásd: kitérés], mert azt hitték, hogy ez valamit fog számítani. Évától tudom, hogy amikor Újpestről, a gettóból a téglagyárba vitték őket, Jenő nagybátyám odament a nagypapához és a nagymamához, és megkérdezte: „Mama, tudok valamiben segíteni?” Erre a nagymamám ránézett a fiára, potyogtak a könnyei, és azt mondta: „Ne haragudjon, de én magát nem ismerem, én megmondtam, hogy maga számomra meghalt, megtéptem a ruhámat [lásd: köria] és meggyászoltam.” Pedig a nagyanyámnak az istene volt a fia. Annyira megharagudott rá, hogy nem volt hajlandó szóba állni vele azok után, hogy kitért. Nem volt a nagyanyám bigott, csak fájt neki, csalódott a fiában.

Mint már mondtam, Jenő taníttatásáért dolgozott az egész család, ő valóban orvos is lett, fogorvos. 1945 után Újpesten, az újpesti SZTK-nak [Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja – 1990 előtt ide tartoztak az egészségügyi szakrendelők. – A szerk.] volt az igazgatóhelyettese, az osztályvezető főorvosa. Magának való, önző ember volt. A háború után megnősült újból, egy orvosnőt vett el feleségül, sem a lányával, sem az unokáival nem törődött.

Apám családjában az apám volt az, akit egyetemre küldtek a nagyszüleim, mert ő volt a legidősebb. Általában a legidősebb fiút küldték el a zsidó családokban tanulni, az öccsei közül az egyik ikeröccse [Svéd Vilmos] szakmát tanult, a másik [Svéd Zoltán] kereskedelmiben [lásd: kereskedelmi iskolák] érettségizett, Sanyinak is szakmája volt. Annyi gyereket egyetemen taníttatni nem volt lehetőségük, de egy gyereknek egyetemre kellett mennie. Apu végül egy évet végzett a közgazdaságin [Apja 1917-18 körül kezdhetett egyetemi tanulmányokba (1899-ben született). Nem tudjuk kideríteni, melyik egyetemre iratkozott be közgazdaság-tudományt tanulni, hiszen önálló közgazdasági egyetem ekkor még nem létezett. Lásd a szócikket: közgazdaságtudományi egyetem. – A szerk.]. Aztán felmérte a helyzetet, hogy nincs tovább.

Apukám 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején húsz éves volt, egyetemista a közgazdasági egyetemen. Beállt vöröskatonának, mint afféle baloldali ember. Amikor leverték a kommünt, akkor

a nagyapámék a Császárfürdő állomás épületében laktak. Jöttek a csendőrök, apámat keresték [*Minden bizonnyal rendőrök voltak, nem csendőrök. Csendőrség vidéken volt. – A szerk.*]. Apu volt otthon egyedül, mondták, hogy Svéd Mihályt keresik. Apu rögtön tudta, hogy miért keresik őt a csendőrök. Azt mondta, hogy a bátyja nincs itthon. Miután voltak testvérei, úgy tett, mintha ő valamelyik öccse lenne. A csendőrök ott hagytak egy idézést, ha megjön, azonnal jöjjön be a rendőrkapitányságra. Apukám bepakolta a legszükségesebb holmijait egy kis bőröndbe, írt néhány sort a szüleinek, és fölült a párizsi vonatra. Párizsig meg sem állt. 1920-ban ment ki Párizsba. Kint volt öt vagy hat évig. Értelmes, okos ember volt, tudta, hogy ő a bűdös életben Magyarországon értelmiségi pályát nem folytathat. Kitanulta Párizsban a legjobb mesterektől a női szabóságot. Művelt szabó lett belőle, aki jól beszélt nyelveket is. Párizsban magába szívta a kultúra, a művészetek szeretetét is.

Akkor ismerkedett meg anyukámmal, amikor hazajött. Összeházasodtak. Anyám is varrónő volt. Együtt csináltak egy varrodát, egy nőiszabó-műhelyt, egy belvárosi szabóságot, ahol főleg apukám meg anyukám dolgozott. Szabni apukám szabott, próbálni apukám próbált, az anyukám meg varrt. Amikor már sok munkájuk volt, néhány kézilányt is alkalmaztak.

Négyszobás lakásban laktunk a Vilmos császár úton [*Ma: Bajcsy-Zsilinszky út. – A szerk.*], a Marokkói udvarban [*A mai Erzsébet tér és a József Attila utca környékén volt a hajdani, három utcára néző, kétudvaros Marokkói udvar, amely egykor Pest második legnagyobb bérháza volt (nevét egy „marokkói” figurát ábrázoló domborműről kapta). Az 1700-as évek végén kezdték építeni, és gróf Festetics Antal vásárolta meg 1802-ben. A Marokkói udvar tömegbérház volt: szobái és földszinti üzletei szűkösek voltak, a lakások többsége minden komfortot nélkülözött. (Az épületet az 1960-as évek elején lebontották.) – A szerk.*]. Két szobában laktunk, a másik kettőben volt a műhely és a szalon. Hétvégeken a szalonban ültek le a rokonok, vendégek is. A gyerekeim néha érdeklődnek az akkori életkörülményeinkről. Azt szoktam ilyenkor példaként elmesélni, hogy az anyukám, ha vett egy libát, akkor azt egy hétig ettük. Volt mindig nálunk egy kis cseléd, egy fiatal kislány, aki segített az anyukámnak. Pucolta a zöldséget, mosogatott, takarított. Így anyukám több időt tudott a műhelyben dolgozni. A földszinten volt a mosókonyha, minden hónapban jött a mosónő, és megcsinálta a nagymosást.

Apukámék bedolgoztak Goldsteinéknek, apám unokatestvérének a bundaszalonjába, bundabélelést vállaltak. Nem vetették meg a szüleim ezt a munkát sem, örültek, hogy ezzel is kereshettek. Nekünk Goldsteinék voltak a gazdagok. Nekik volt a Pasaréten, az Orsó utcában egy gyönyörű villájuk. Nagyon szép villa, most is. Minden nyáron ott nyaraltam, meg Rákosligen, a nagymamáméknál. Az öcsém nem jött velem, mert még kicsi volt, nyolc évvel fiatalabb nálam. Nem emlékszem más nyaralásra. A háború előtt, nem emlékszem, hogy lettünk volna a Balatonon.

Harmincnyolcban elterjedt az a hír, hogy az a zsidó, aki igazolni tudja, hogy hatodíziglen Magyarországon születettek az ősei, az magyar állampolgársági bizonyítványt kap, mentesül minden zsidótörvény alól. Apukám gyűjtögetni kezdte a családi papírokat. Ez még a zsidótörvények [*lásd: zsidótörvények Magyarországon*] előtt volt, én akkor hét éves voltam. Annyira emlékszem, hogy az apu minden héten egy napra elment vonattal valahova, és összeszedte a megfelelő iratokat. Ment nyomról nyomra, megkereste a nagyapja, a dédapja, születési és halálozási adatait, majd ment tovább, hogy földerítse, hol született az előző ősapja, őszanya. Így hatodíziglen megszerezte a papírokat. Illetve hetedíziglen, mert azt akarta, hogy a nagyapáméknak is

meglegyen a hatodíziglen. A Svéd család minden tagja megkapta a magyar állampolgársági bizonyítványt [1941 februárjában állították ki az állampolgársági bizonyítványt. Lásd a HUGSV034. sz. képet] [A zsidóellenes rendelkezések hírére egyesek már korábban elkezdtek a családjukra vonatkozó iratok begyűjtését, arra számítva, hogy az „őslakos” zsidóság kedvezményekben, mentesítésben részesül majd. De a Magyarországon született ősök először a második zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) szövegében kerültek elő (4. §), és kizárólag a zsidónak minősített állampolgárok választójogát, illetve választhatósági jogát befolyásolták. Tehát a „hatodíziglen” vagy hasonló kifejezés sehol sem szerepelt törvényben, a generációk száma is csak a lentebb idézett esetben számított. Ugyanezen törvény (5. §) nyomán minden magyarországi közhivatalnoknak, állami alkalmazottnak igazolnia kellett keresztény származását nagyszülőikig bezárólag, így valóban százezrek kényszerültek arra, hogy anyakönyvi kivonatokat, keresztleveleket szerezzenek be. Állampolgársági bizonyítványra azonban ez esetben nem volt szükség. Az állampolgárság igazolása leginkább (sőt szó szerint életbevágóan) fontossá 1941-ben vált, amikor a külföldi vagy „rendezetlen” állampolgárságú, a gyakorlatban többnyire magyar állampolgár, de honosságukat bizonyítvánnyal igazolni nem tudó zsidókat deportálták az országból. A művelet által elsősorban érintett Kárpátalja mellett az ország belsejében is gyakoriak voltak az ezzel kapcsolatos nyomozások, razziák, idegenrendészeti eljárások. A KEOKH külföldinek tekintett minden zsidót, aki nem tudta állampolgárságát dokumentumokkal igazolni. (A vidéki levéltárak iratanyaga arról tanúskodik, hogy az utóbbi eljárások által közvetlenül nem fenyegetett zsidók közül is sokan igyekeztek beszerezni ezeket a bizonyítványokat.) (Csősz László jegyzete).]

Ezek után 1940-ben apukámnak a választójogát megtagadták a magyar Szent Korona nevében, az 1940. szeptember hó 1. napján tartott nyilvános ülésen, az 1938. 9. tc. 44. §. alapján [Az 1938. évi IX. tc. a „[Szent István király emlékére ötpengős ezüstérmék veréséről](#)” szól, a zsidók választójogát az 1939. évi IV. tc. („A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”, az ún. második zsidótörvény) korlátozta. A 4. § szerint „Zsidónak csak akkor van országgyűlési, törvényhatósági és községi választójoga és zsidót csak akkor lehet országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagnak megválasztani, ha ő maga és szülei – amennyiben szülei az 1867. év december hó 31. napja után születtek, ezeknek szülei is – Magyarországon születtek és a törvényben meghatározott egyéb előfeltételeken felül hitelt érdemlően igazolja azt is, hogy szülei vagy – amennyiben szülei az 1867. évi december hó 31. napja után születtek – ezek felmenői az 1867. évi december hó 31. napja óta állandóan Magyarország területén laktak”. – A szerk.]. Erre apu panaszlevelet adott be, mert öntudatos magyar ember volt. Elfogadható módon igazolta, hogy atyái nagyszülei Mátészalkán, 1847. évben születtek. Elutasították: „A panaszirathoz csatolt községi bizonyítvány panaszos atyái nagyszüleinek magyarországi lakását csupán 1870-től halálukig vonatkozóan igazolja, semmi elfogadható bizonyíték nincs arra nézve, hogy a panaszos atyái nagyszülei a nem közölt időben is, tehát 1867. december 31. óta állandóan Magyarország területén laktak.” A magyar közigazgatási bíróság 1940 szeptemberében a panasznak nem adott helyt. Apám nem hagyta magát, és tovább fellebbezett, ismét elutasították.

Ezek után 1940-ben apukámnak a választójogát megtagadták a magyar Szent Korona nevében, az 1940. szeptember hó 1. napján tartott nyilvános ülésen, az 1938. 9. tc. 44. §. alapján [Az 1938. évi IX. tc. a „[Szent István király emlékére ötpengős ezüstérmék veréséről](#)” szól, a zsidók választójogát az 1939. évi IV. tc. („A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”, az ún. második zsidótörvény) korlátozta. A 4. § szerint „Zsidónak csak akkor van országgyűlési, törvényhatósági és

községi választójoga és zsidót csak akkor lehet országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagnak megválasztani, ha ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. év december hó 31. napja után születtek, ezeknek szülői is – Magyarországon születtek és a törvényben meghatározott egyéb előfeltételeken felül hitelt érdemlően igazolja azt is, hogy szülői vagy – amennyiben szülői az 1867. évi december hó 31. napja után születtek – ezek felmenői az 1867. évi december hó 31. napja óta állandóan Magyarország területén laktak”. – A szerk.]. Erre apu panaszlevelet adott be, mert öntudatos magyar ember volt. Elfogadható módon igazolta, hogy atyai nagyszülei Mátészalkán, 1847. évben születtek. Elutasították: „A panaszirathoz csatolt községi bizonyítvány panaszos atyai nagyszüleinek magyarországi lakását csupán 1870-től halálukig vonatkozóan igazolja, semmi elfogadható bizonyíték nincs arra nézve, hogy a panaszos atyai nagyszülei a nem közölt időben is, tehát 1867. december 31. óta állandóan Magyarország területén laktak.” A magyar közigazgatási bíróság 1940 szeptemberében a panasznak nem adott helyt. Apám nem hagyta magát, és tovább fellebbezett, ismét elutasították.

Tehát nekem van magyar állampolgársági bizonyítványom. Nagyon sokat érek vele, de van. Ennek ellenére elpusztították az egész családot. Az apu őrizte egy kis vulkánfíber bőröndben ezeket az iratokat. Anyukám 1962-ben meghalt. Nekem hat hét alatt ki kellett a lakást üríteni, mert akkor bontották le a házat, a Marokkói udvart. A kezembe került ez a vulkánfíber bőrönd. Amikor megláttam, dührohamot kaptam, elégettem az egészet. Belevágtam a kandallóba, és égett. A férjem nem volt otthon. Mikor hazajött, azt mondta: „Megőrültél? Miért égetted el?” A választ nem tudtam megfogalmazni, nem tudom megfogalmazni ma sem. Sírtam azért, hogy ezekért a vacak papíroknak mennyit rohangált apám, és minek? Mert bízott bennük, és hitt nekik. Elhitte, hogy aki becsületes magyar ember, annak nem lesz semmi bántódása.

Apukámat minden érdekelte, sokat olvasott, szerette a szép képeket, jó színházi előadásokat, a zenét. Anyukámnak és apukámnak is szép hangja volt, szívesen énekeltek munka közben is, sok népdalt tőlük tanultam meg. Fontos volt számukra, hogy a gyerekeikből művelt emberek legyenek. Sok könyvünk volt otthon. Tanultam hegedülni, németül, később angolul. Apámnak az volt a terve, hogy a francia nyelvet ő fogja majd megtanítani nekem. Soha nem tanultam meg franciául. Apám halála után soha nem vettem a kezembe hegedűt, megfogadtam, hogy nem fogok soha németül beszélni. Sokat gondolkodom arra, hogy életem során mit tettem úgy, ahogy ő az életemet elképzelte: miben felelnék meg az elvárásainak? Remélem, sikerült úgy alakítani a sorsomat, ahogy azt édesapám elvárta tőlem.

Apukámnak mindig volt egy szép téli és egy szép nyári öltönye meg egy városi bundája [A férfiak ún. városi bundája bundabéléssel ellátott, általában perzsagalléros szövetkabát volt. – A szerk.]. Otthon anyukám és apukám is munkaköpenyben dolgozott. A köpeny alatt apukám inget és nadrágot, anyukám ruhát viselt. Amikor elmentünk valahová, csinosan felöltöztünk. Anyukám kabátjait és az én kabátjaimat, ruháinkat apukám tervezte és szabta ki, anyukám varrta meg.

Minden évben apukám vett helyjegyet a Dohány utcai templomba [lásd: Dohány utcai zsinagóga], hosszúnappor és újévkor [Ros Hásáná] [A nagyünnepekre, amikor sokan mentek el az istentiszteletekre, gyakran árulták a helyeket. De egyébként is, a hitközségi adóbevételek egyik tétele volt a zsinagógák ülőhelyeinek bérletbe adása. A bérletet az őszi nagyünnepek előtt kellett megújítani a következő évre. Az ülőhelyen szerepelt a tulajdonos neve. Amennyiben valaki naponta látogatta a zsinagógát, a padhoz tartozó kis fiókban tárolhatta imakönyvét, táleszét és tfilinét. Az

ülések ára különböző volt, attól függően, hogy a zsinagóga mely részén voltak. – A szerk.].

Elmentünk a templomba. Emlékszem arra, amikor a sófárt fújták. Ez gyerekkori emlék. Ilyenkor, hosszúnapp előtt kakast, tyúkot és csirkét pörgettek a fejünk fölött, apukám imát mondott a bűneink bocsánataért, majd a csirkéket a sakterrel vágatták le, áldozatként [lásd: kápóresz]. Mindig megsirattam a csirkéket. Apukám, anyukám hosszúnappkor böjtöltek. Apukám 1944-ben is böjtölt, pedig akkor már nagyon beteg volt [*Böjtölnie egyébként csak akkor kell az embernek, ha ez semmiben sem veszélyezteti az egészségét. Ezért a betegeknek nem kötelező böjtölniük. – A szerk.].*

Mi, anyukámmal és öcsémmel csillagos házban és a gettóban éltük át a vészkorszakot. A csillagos házban három család lakott együtt egy háromszobás lakásban. Minket egy nagyon kedves ismerősünk fogadott be az egyik szobájába. Aranyos fiatalasszony volt, Fischer Jolinak hívták. Volt egy hétéves fia és egy kétéves kislánya. A férjét még a kislány születése előtt megölték Ukrajnában, munkaszolgálatosként. Jolikát 1944 októberében vitték el Ausztria felé, soha többet nem hallottunk róla. A két gyerek velünk maradt a lakásban. Később a keresztény cseléd lányuk bújtatta el őket, és fel is nevelte a két gyereket tisztességgel. 1944 novemberében hajtottak be minket a gettóba [lásd: budapesti gettó], az emberek mentek a járdán, mi az úttesten, sárga csillaggal megbélyegezve [lásd: sárga csillag Magyarországon], öregek, betegek, gyerekek. Január tizenharmadikáig a Klauzál tér 16-ban laktunk, negyven ember egy kétszobás lakásban, a bombázások alatt a fászpincékben, a földön, éhen-szomjan. Aki ezt nem élte át, el sem tudja képzelni az akkori helyzetünket.

Apu 1945-ben hazajött a munkaszolgálatból. Először Erdélybe vitték, onnan fölhozták Rákosra. Addigra már megromlott az egészsége, nagyon köhögött. Nehéz asztmagyógyszereket szedettek vele a köhögése miatt. Később kiderült, hogy nem is volt asztmája, de a gyógyszerek súlyosan károsították a szívét. 1945. januárban bekerült egy deportálómenetbe, gyalog terelték őket a keretlegények. Seregélyesen szabadultak fel. Betörték az orosz csapatok Seregélyesre, néhány óráig tartották a frontot, amíg az ott lévő munkaszolgálatosokat a [duna]földvári hídon átmentették Kecskemétre. Miután a csoport átért, fölrobbantották a Duna-hídat. Kecskemétről kaptunk 1945. február másodikán, pont az öcsém hatodik születésnapján egy levelet, hogy apu él, és ha akarjuk őt életben látni, akkor menjünk mielőbb Kecskemétre.

Anyám egyik húgának a férje, a Grünwald Laci már hamarabb jött haza Borból [lásd: bori rézbányák; munkaszolgálat (musz)], Szegeden volt már akkor, ott telepedtek le, várták, hogy hazajöhessenek. Laci, amint meghallotta, hogy Pest felszabadult, jött haza megnézni, hogy ki maradt meg a családból. Rajtunk kívül egyetlen rokonát sem találta. Vele mentünk apánk keresésére. Kecskeméti orosz teherautóval. Ő a rendőrségen dolgozott, Szegeden, és el tudta intézni az oroszokkal, hogy fölvegyenek minket a teherautóra. Kecskeméten összeszedtük apámat, aki száznyolcvanhat centi magas volt és negyvenhat kiló. Szinte jártányi ereje sem volt. Szekéren utaztunk tovább, akkor már apuval együtt Szegedre. Rögtön orvoshoz mentünk, egy JOINT orvoshoz, Lantos doktorhoz. Beteg voltam én is, az orosz teherautón megfáztam, tüdő- és mellhártyagyulladás kaptam. Az orvos megvizsgálta az apukámat és engem is. Azt mondta, hogy én nem kelhetek ki az ágyból. Ellátott minket orvossággal, kérte apukámat, hogy három-négy nap múlva menjen ismét el hozzá, hogy lássa, javult-e az állapota, jól hatnak-e a gyógyszerek. Hazamentünk, mindketten lefeküdtünk az ágyba. Szedtük a gyógyszereket. Apukám soha többet nem tudott kikelni az ágyból, én hamar meggyógyultam. Ott, a nagybátyám szobájában éltünk

öten, három hónapot. Apunak egyre romlott az állapota. A kórházban egy vizsgálatnál nyolcvanévesnek nézték.

1945-ben, május nyolcadikán Szegedre jött Rákosi beszélni. Akkor volt a béke első napja [*„Hivatalosan” május 9. a béke napja: 1945. május 9-én 0 óra 50 perckor Berlin keleti negyedében, Karlshorstban véget ért az az ülés, ahol a győztes hatalmak elfogadták a német fegyveres erők feltétel nélküli megadását, és aláírták az erről szóló okmányt. Ezzel Európában véget ért a második világháború. – A szerk.*]. Persze apám nem tudott elmenni a gyűlésre, csak hallgatta a rádiót. Azt mondta, hogy most jönne el az én világom, amikor a szociáldemokraták is tudnának tenni valamit, de most már én nem fogok élni. Akkor negyvenhat éves volt. A jövő mást hozott, nem a szociáldemokraták jöttek, Szegénykém, nem tudom, milyen sorsra jutott volna. Nem tudom, hogy mi lett volna neki jó vagy rossz, nem volt kommunista, baloldali gondolkodású, liberális volt.

Májusban valamikor hazajöttünk. Az első vonattal, ami személyvonat volt, följöttünk Pestre. A lakásunkat lebombázták negyvennégyben, egy szobát tudtunk lakni a Bajcsy Zsilinszky út 10-ben. Aput bevittük a zsidókórházba, a Szabolcs utcába, az a zsidó hitközségnek volt a kórháza [lásd: zsidókórház]. Taligán húzogatta a vonattól a kórházig a másik nagybácsim, anyám másik hűgának a férje, Musi. A kórházban kezelték, megpróbálták megmenteni az életét. Mi bizakodtunk.

1945 júniusában az apám meghalt. A Rákoskeresztúri zsidó temető hősi parcellájában temettük el.

Anyukám nem bírta lelkiileg feldolgozni a családjunk tragédiáját. Mindenki meghalt. Elveszítette édesapját, édesanyját, anyósát, apósát, testvéreit, azoknak a gyerekeit, mindenkit, akit szeretett. Megölték őket. Apukám életét sem tudták megmenteni. Anyukám negyvenegy évesen itt maradt két gyerekkel, egyedül. Belebetegedett a gyászába. A lakásunkat is lebombázták, a műhely felszereléséből alig maradt valami. Teljesen kilátástalannak látta az életünket. Amikor volt munkája, varrt.

Büszke vagyok az anyukámra. Nagyon egyszerű ember volt, nagyon jó ember. Csak annak segített, akinek tudott. Ha nem volt semmije, ő abból is tudott adni. Négy polgárit végzett [lásd: polgári iskola]. Középiskolába nem járt, szakmát tanult. Az írása is egyszerű volt, kiíratlan. Ritkán írt, mert minden adminisztrációt, mindent, amit intézni kellett, az apukám intézett. Apukámnak kiírt írása volt. A szüleim mindketten nagyon, nagyon jó emberek voltak.

Az öcsém, Svéd Tamás 1939-ben született, február másodikán. Nyolc éves voltam akkor. Nagyon vártam, hogy megszülessen a kistestvérem. A szüleim is boldogok voltak, hogy kisfiuk született. A Svéd családban a legkisebb unoka volt, a Müller családban az egyetlen fiúunokaként érkezett Tomi. Tamás Péterként anyakönyvezték. Megmalenolták [lásd: körülmetélés], a zsidó neve Benjámin lett. Amikor a szüde volt – azt hiszem, így mondják a zsidó keresztelőt –, nagyon sok vendég volt nálunk [Szöudász micvó – „az eljegyzési, az esküvői, a brít milá és a bár micvó alkalmából rendezett lakomák” (Jólesz László: Zsidó hitéleti kislexikon) . Jiddisül: szüde. – A szerk.]. Kedves, szép kisfiú volt Tomi. Anyukám mindig megengedte, hogy a fürdetésnél, pelenkázásnál segítsék, amikor lementünk az Erzsébet térre, tologathattam a kocsiját. Később a járókája a műhely közepén állt, így anyukám és apukám is egész nap láthatta. Aludni vitték csak a gyerekszobába. Amikor már nagyobbacska volt, a gangon játszott.

Az öcsém számára ez a boldog gyerekkor csak öt éves koráig tartott. Egy ilyen kisgyereknek még szörnyűbb lehetett elviselni a sok változást, az üldözést, a koplalást. Soha nem felejttem el, amikor a gettóban, a pincében, anyukám még tartogatott néhány pici pogácsát. A pincében sötét volt, koszosak voltunk, vizünk is csak korlátozott mennyiségben volt. Anyukám adott Tominak egy pogácsát, a kisgyerek tartotta a kezében, és azt kérdezte: „Anyucikám, ez a reggeli, az ebéd vagy a vacsora?” Azt hiszem, életemnek ez volt az egyik legszörnyűbb élménye. Nem panaszkodhatunk, mert mi túléljük a holokausztot.

Félévra rá, hogy apukám meghalt, 1946 januárjában az öcsém hatévesen kiszökött az utcára. Elmentek az unokaöcsémrel, Svéd Jánossal tujázni [*A villamos utolsó kocsijának ütközőjén való utazást hívták tujázásnak. – A szerk.*]. János akkor nyolc éves volt, és már megjárta Bergen-Belsent. Az öcsém leesett a villamosról, a lábáról levitte a villamos négy ujját. Anyukámmal úgy tudtuk, hogy János és Tomi az udvaron játszanak. Csöngettek. Egy barátnőm, Blanka állt az ajtó előtt, zokogva. Csak annyit tudott mondani: „Tomi a Deák téren vérben fekszik.” Anyukám elájult, Blanka élesztgette. Átrohantam a szomszédba, szerencsémre, a szomszéd otthon volt, ő rohant le velem a Deák térre. Az öcsémet addigra bevitték a patikába, ahol ismertek minket, bekötözték a lábát. Iszonyatos látvány volt, a sápadt kis arca, a kettévágott cipője. Puszigattam, vigasztaltam. Ezalatt a szomszédunk leállított egy teherautót, akkor mentőautó nem volt még. A karjába vette a gyereket, beültek a vezetőfülkébe. Mi Blankával felkapaszkodtunk a platóra, indultunk kórházat keresni. Jártunk kórháztól kórházig, nem fogadták be a vérző kisfiút, mindenhol azt kérdezték, tudunk-e dollárral vagy arannyal fizetni. Nem tudtunk. Végül az István Kórház gyermeksebészetén befogadták Tomit. Hetekig úgy volt, hogy amputálni kell a lábát.

Szerencsénk volt, Tomi egy év alatt meggyógyult, tökéletesen megtanult ismét járni. A drága doktor nénink, doktor Neumann Sára naponta jött kezelni az öcsém lábát, miután kihozhattuk a kórházból. Sára néni hozta a kötszert, gyógyszereket, sokszor ennivalót is hozott. Áldott legyen az emléke!

Anyukám, ettől a sok szörnyűségtől, amit rázúdított a sors, nagyon rossz állapotba került. Nem volt ereje, ahhoz, hogy az életet újrakezdje. Mindentől, mindenkitől félt. Régen ott volt apu. Anyukám azt szokta meg, hogy apu intézte a műhellyel kapcsolatos hivatalos dolgokat, beosztotta a pénzt. Anyu a műhelyben csak varrt, a háztartás vezetése, a család ellátása volt az ő feladata. Szegénykém, apám életében is nagyon sokat dolgozott, sokszor késő éjjelig dolgoztak, de az adminisztrációhoz, az üzleti dolgokhoz nem értett.

Anyu a magas vérnyomástól, kapott egy vesezsugort, 1962-ben, ötvennyolc évesen meghalt. Amikor ez a szörnyű betegség kiderült, megírtam az öcsémnek, hogy az orvosok szerint anyunak maximum egy éve van hátra. Akkor volt másfél éves a kislány, és a másik baba a sógornőm pocakjában volt. Hívtam Tomi telefonon, hogy szerzett kölcsönpénzt, annyit, hogy el tudjanak jönni Bécsig, ott a költségeinket is fedezni tudja. Kétségbeesetten kért: „Könyörgöm, hozd ki Bécsbe valahogy anyut, hogy láthassam!” Ez volt 1961 karácsonyán. 1961-ben útlevet kapni nem volt kis feladat [lásd: utazás külföldre 1945 után]! Az sem volt mellékes, hogy a férjem kizárt párttag volt, illetve „c” pont alapján elbocsátott igazgató.

Anyukám akkor már szövetkezetben dolgozott, egy varrószövetkezetben. Akkor lett szövetkezeti tag, amikor én férjhez mentem. Ott jó helyen volt, mert mindent intéztek helyette. Nem kellett neki semmit szervezni, odaadták a munkát, azt megcsinálta. Nagyon szorgalmas volt, sokat dolgozott,

csak éppen nem tudott annyit keresni, hogy megéljen belőle.

Írtam egy levelet a belügyminiszternek. Leírtam, hogy az én anyukám egész életében csak gürcölt, dolgozott. Nem tudom, ki volt akkor a belügyminiszter, de írtam neki. Akkor a Németvölgyi úti iskolában tanítottam. Nagyon rendesek voltak, miután tudták, hogy az anyuval mi van. A kérelmet aláírta, az igazgatóm meg az osztályvezetőm, személyükben felelősséget vállaltak értem és anyukámért, hogy nem disszidálunk [lásd: disszidálás]. A Fővárosi Tanácsnál is javasolták, hogy útlevelet kapjunk. Két gyerekem és a férjem itthon maradt.

Úgy látszik, a minisztériumban meghatotta őket a levelem. Két hét múlva behívtak a belügyminisztériumba. Megkaptuk az útlevelet. Summa summarum, ki tudtunk menni anyukámmal Bécsbe. Anyunak hályog volt a szemén, nem tudott egyedül közlekedni. Akkor a hályog eltávolítása egy borzalmas műtét volt. Szegény anyukám, életében akkor lépte át először a magyar határt. Ez is adalék a jólétünkről. Hihetetlenül boldog volt. Nem tudta, hogy beteg. Azt mondtam neki, hogy Tomi [*Svéd Tamás, Györgyi öccse – A szerk.*] nagyon szeretné őt látni, szeretné, ha megismerné a feleségét, Haselt és a kisfiát, Michelt. Anyukámnak semmit nem mondtunk el a betegségéről, úgy utaztunk el.

Öcsémmel és családjával a West Bahnhofon találkoztunk. Mindannyian sírtunk és nevettünk a boldogságtól, hogy együtt vagyunk. Tíz napot töltöttünk együtt, anyukám még táncolt is az öcsémmel. Élvezte, hogy játszhat a legkisebbik unokájával. A sógornőmmel persze nem tudott beszélni. Vittem ki magunkkal egy angol-magyar, magyar-angol szótárt, amikor az öcsémmel elmentünk csavarogni, akkor a sógornőm meg az anyukám szótárból beszélgettek egymással. Persze nem sokáig hagytuk őket egyedül. Anyukám nagyon büszke volt a fiára, hogy ezt a nagy áldozatot vállalta, azért, hogy őt láthassa. Nagy öröm volt számára az is, hogy a kisunoka édesapám nevét kapta, úgy mondta, hogy ő a „kis” Svéd Mihály. Még megélte anyukám, hogy megszületett öcsémék második kisfia, Willy. Azt nem tudta, hogy én terhes vagyok, mert akkor nem engedte volna, hogy emelgessem.

Január hatodikán jöttünk haza, és pont fél évre rá, július hatodikán anyukám meghalt. Kórházba kellett vinni, ott halt meg. Lebénult a fél oldala. A veséje egyre zsugorodott, az orvosok mondták, hogy amíg nem hány, nincs nagy baj. Minden nap vittem ebédet, és megettettem. Július ötödikén, ebéd közben anyukám elkezdett hányni, az volt a vég. Akkor vártam a harmadik gyerekemet. Anyukám hányt, engem elöntött a vér. Péter elvitt a nőgyógyászomhoz. Elvetéltem. Saját felelősségemre kijöttem a kórházból. Ott ültem anyám mellett, fogtam a kezét. Elment, örökre. Édesapám mellé temettük.

A kisgyerekkoromra úgy emlékszem, hogy egy nagyon meleg családban éltünk. Azt szoktam mondani a saját gyerekeimnek, hogy én örökségül azt kaptam a családomtól, hogy nagyon kell szeretni és segíteni egymást. Azt hiszem, a családi összetartás a zsidó családok egyik legjellemzőbb tulajdonsága. A szüleimmel egyik vasárnap mentünk Rákosligetre, másik héten mentünk Újpestre. Ez volt a program. Mindig együtt volt a család, a gyerekek játszottak, a felnőttek diskuráltak. Milyen jó nekem, hogy erre emlékezhetek! Az öcsémnek az a szomorúsága, hogy ő nem emlékszik a családra, édesapánkra, nincsenek emlékei. 1944-ben öt éves volt.

Öt vagy hat hónapos voltam, amikor az Alsóerdősor utcából a Marokkói udvarba költöztünk. A Marokkói udvar egy nagy átjáróház volt. Most ennek a helyén van a „Nemzeti Gödör” [A tervezett,

de ott föl nem épült új Nemzeti Színház kiásott helyének közszájon forgó elnevezése. – A szerk.]. Gangos, nagy ház volt a belvárosban. Polgáremberek laktak ott, iparosok, kereskedők, tisztviselők, értelmiségiek. A gangon nőttem föl. Ebben a házban zsidók és keresztények éltek együtt békességben.

Kisiskolásként a Szent István téri elemi iskolába jártam. Gimnáziumba, bár kitűnő eredménnyel végeztem a negyedik osztályt, nem vettek fel máshova, csak az Izraelita Leánygimnáziumba [lásd: Zsidó Gimnázium]. Nagy szerencsém volt, hogy oda felvettek, két első osztályt nyithattak csak akkor [Svéd Györgyi 1940-ben lépett középiskolás életkorba. Csakhogy „1939 őszétől kezdve ... miniszteri rendelettel bevezették az osztályonkénti 6 százalékos kvótarendszert az újonnan beiratkozó zsidó tanulókra vonatkozólag. Ettől függetlenül is, s ezt megelőzőleg a keresztény egyházak (különösen a többségi katolikus egyház) felügyelete alatt működő középiskolák kapui fokozatosan bezárultak a zsidó jelentkezők előtt.” (Karády Viktor: *Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túlliskolázás mérlege, in Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek /1867–1945/, Replika Kör, Budapest, 2000, 234. oldal). – A szerk.].*

1945-ben, apám halála után bementem a Zsidó Gimnázium igazgatójához, Zsoldos Jenőhöz. Megkérdeztem, mi lenne a módja annak, hogy ne veszítsek évet a tanulásban. Nehéz helyzetben voltam, mert 1944. március tizenkilencedikén befejeződött a tanév, megkaptam a harmadikos bizonyítványomat. Szeptemberben nem kezdődhetett meg a tanítás, 1945 februárjától az osztálytársaim már járhattak iskolába, de mi csak május végén jöttünk haza Szegedről, akkor már nem kapcsolódhattam be a negyedik osztály munkájába. Az igazgató úrnak az volt a tanácsa, hogy nyáron, magánúton tegyem le a negyedikes vizsgákat. Szerinte minden tantárgyból le tudok vizsgázni ennyi idő alatt, csak latinból nem. Mi akkor csak harmadikban kezdtünk latint tanulni [A nyolcosztályos gimnázium harmadik osztályáról van szó. – A szerk.], 1944-ben öt hónapos volt a tanév, a negyedikes tantárgyakból a vizsgákra két hónap állt a rendelkezésemre. Lehetetlen volt két hónap alatt a két év latin tananyagát is megtanulnom. Javaslatára polgáriban tettem le a negyedikes vizsgákat, a Lovag utcai iskolában. Zsoldos Jenő úgy gondolta, hogy a tanulást a Dobó Katalin Kereskedelmi Iskolában kell folytatnom. Ez az iskolatípus akkor érettségit adott négy év után, és kereskedelmi, könyvelési, statisztikai, gép- és gyorsírói végzettségről is adott bizonyítványt [1916-ban nyílt meg a VIII., Bezerédy utcában a Felső Kereskedelmi Leányiskola, amely 1925-ben felvette a Dobó Katalin Felső Kereskedelmi Leányiskola nevet (az 1922/23-as tanévtől kötelezték az iskolákat arra, hogy a nemzet nagyjainak nevét vegyék föl). Az iskola 1931-ben a VII. ker. Wesselényi utca 52. szám alá költözött. A Felső Kereskedelmi Leányiskola elnevezés 1940-ben Kereskedelmi Leányközépiskolára változott (Az 1938. évi XIII. tc. /A gyakorlati középiskoláról/ értelmében 1940-től a felső kereskedelmi iskolák mint kereskedelmi középiskolák működtek.) Az 1949. évi államosítással a Dobó Katalin Kereskedelmi Leányközépiskola befejezte működését. – A szerk.]. Az igazgató úr segített abban, hogy felvételt nyerjek ebbe az iskolába. 1945 szeptemberében megkezdhettem középiskolai tanulmányaimat. Nagyon sok gyerek iratkozott be elsősnek, így én a H osztályba jártam.

Az iskolába csak járogattam, mert mellette dolgoztam, anyukámnak segítettem a varrásban. Volt egy csodálatos osztályfőnököm, Tajthyné, Klári néni. Neki köszönhetem, hogy a sok hiányzásom ellenére minden évben bizonyítványt kaptam. A barátnőim mindig elhozták nekem a napi házi feladatokat, így nyomon tudtam követni a tanítás menetét. Klári néni tudta, hogy nem linkségből lógok az iskolából, ismerte a családi problémáimat. Minden tanítványáról tudott mindent, nemcsak

történelmet, földrajzot tanított, emberségéről mindenki példát vehetett. Volt egy doktor nénink, aki keresett nekem egy olyan betegséget, ami indokolta a sok mulasztást, vitustáncom volt, ez egy olyan betegség, amelyik gyakran tünetmentes.

Apukámat nagyon szerették az ipartestületben. Bementem a Sörház utcai központba megkérdezni, hogy mihez kezdhetünk, mert anyukámnak nem volt mestervizsgálója. Rögtön kiadták anyunak özvegyi jogon az ipart. Az ipartestületben megkérdezték tőlem: „Kislányom, van otthon egy lepedőtök?” Igennel válaszoltam. „Akkor behozod, kiszabjuk, te megvarrod. Ez lesz a te szakmunkásvizsgád, segíthetsz anyukádnak.” Az én méretemre szabtak egy előlgombos ruhát. Ott a helyszínen szálát húztam, összeállítottam, megvarrtam a ruhát. Nágel Feri bácsi felajánlotta, hogy ingyen megtanít szabni. Meg is tanított, bizonyítványt is kaptam róla. Ez azt jelentette, hogy dolgozhatunk. Rendbe raktuk a műhelyt. Megtaláltuk a régi megrendelők listáját, megkerestük őket. Már semmi akadály nem volt annak, hogy dolgozzunk. Ismét vállaltunk bundabélelést is, ez jövedelmünk jelentős részét jelentette. Nem volt túl sok munkánk, de elég volt arra, hogy hárman, nagyon szerényen, megéljünk.

Amikor felszabadultunk, mint minden zsidó fiatal, akit a gettóba zártak, sárga csillaggal megbélyegeztek, én is szabadnak és boldognak éreztem magam. Valami hihetetlenül felszabadult érzés uralkodott el rajtunk, ez egész korosztályunkra jellemző volt. Mi akkor úgy érezhettük, hogy ismét emberek vagyunk, jogunk van beszélni, jogunk van elmondani a gondolatainkat. Ez valami egészen különleges érzés volt. Vágyódtam arra, hogy hasonló korú fiatalokkal lehessek együtt, akik hasonlóan örülnek a szabadságnak. A Szent István körút 2-ben megalakult az ötödik kerületi MADISZ [*Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség*]. Miután iskolai és otthoni körülményeim valamennyire rendeződtek, elmentem egy rendezvényükre. Jól éreztem magam ebben a társaságban. Bekapcsolódtam az úttörőmozgalom szervezésébe. Sokat kirándultunk. A MADISZ-ban ismertem meg a férjemet, H. Pétert is. Mindketten MADISZ-aktivisták voltunk. Akkor még az Új-Lipótváros is ötödik kerület volt. Minden szabadidőnket ebben a közösségben töltöttük. Falura jártunk, romos iskolák felépítésében segítettünk, kulturális műsorokat, vetélkedőket szerveztünk, táncdelutánjainkon a saját zenekarunk adta a zenét. Ebben a közösségben életre szóló barátságok alakultak, sokan itt találták meg a párjukat is, 1948-49-ben sokan kötöttünk házasságot. Mi a Lipóciában [Új-Lipótváros], a Fürst Sándor utca 16-ban kaptunk lakást. Most Hollán [Ernő] utca a neve.

Tehát a MADISZ-ba jártunk rendszeresen. Engem nem is az a nagy elhivatottság vitt a mozgalomba, mint általában a fiatalokat, hanem az, hogy én mindig tanító néni akartam lenni. Az ifjvezetés lehetősége vitt az úttörőmozgalomba. Házasságkötésünk után a Nagy-Budapesti Úttörő Központban dolgoztam, ahol hatszáz forint volt a fizetésem. Felajánlottam a mozgalomnak a fizetésemet, az erkölcsstelen lett volna, hogy kettőnknek olyan sok pénzünk legyen. A férjem jól keresett, ezerötven forintot, abból özvegy mamáinkat is kellett támogatni, hogy a kistestvéreinket nevelni tudják. Ez más lapra tartozott, az öntudatunk azt diktálta, hogy a mozgalmat is támogassuk. Az úttörőközpontból mentem el a Statisztikai Hivatalba dolgozni mint statisztikus. A kereskedelmi iskolai végzettséggel ott tudtam elhelyezkedni.

Akkor minden fiatalnak megadták a lehetőséget arra, hogy munka mellett tanuljon. Mi is megvalósíthattuk régi álmunkat. Péter mindig építésmérnök akart lenni, én pedig mindig tanító vagy tanár. Miután a Statisztikai Hivatalban dolgoztam két évet, beiratkozhattam a főiskolára a

munkahelyem ajánlásával. Az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskola hallgatója lettem a Cukor utcában [A Főiskolát 1947-ben hozták létre, és 1955-ben szűnt meg. – A szerk.]. Gyakorló évemet a tizenkettedik kerületben, a Laura úti Általános Iskolában töltöttem. A fiam akkor már egy éves volt, bölcsődés. A férjem a műszaki egyetemre járt, építészmérnöki karra. Tanulmányi versenyben voltunk, gyűjtöttük a jelesek.

Nem tanulhattunk nappali tagozaton, mert mint már mondtam, nem csak magunkat kellett eltartani, hanem anyukánknak és a kistestvéreinknek is kellett segíteni. Nappal dolgoztunk, heti öt alkalommal délután öttől előadásokat hallgattunk, szemináriumokra jártunk. Évi harminc nap tanulmányi szabadságot kaptunk, azt mindig a vizsgaidőszakban vettük ki. Ma már el sem tudom képzelni, hogy jutott ennyi mindenre időnk. Főleg, amikor már megszületett a fiam is.

Főnt, a Szabadság-hegyen kaptam állást gyakorló tanárként, a Laura úti iskolában. A Piatnik-villában rendeztek be egy iskolát. Oda csak intézeti gyerekek jártak, a Hegyhát útról, a Dózsa György Nevelőotthonból és a Zrínyiből, a Mátyás király útról. Ezek a gyerekek nem olyan intézeti gyerekek voltak, mint a mostaniak, ezek háborús, árva gyerekek voltak. A Rajk-perben lecsukottaknak a gyerekei is ide kerültek. Nehéz munka volt, nem fizikailag, lelkileg nem bírtam. Rettenetesen sajnáltam a szerencsétlen kis árvákat, hordtam haza őket, hétvégére. Mindenkit nem vihettem haza! Itt tanultam meg, hogy a gyerekeket nem csak tanítani kell, hanem nagyon-nagyon szeretni is. Itt határoztam el azt is, hogy ha rajtam múlik, nem elit iskolákban fogok tanítani.

Volt egy O. Iván nevű srác. Írattam velük egy dolgozatot ötödikben a Petőfi-vers ihlette címmel: „Egy estém otthon.” Ki gondolt akkor arra, mit fog ez kihozni ezekből a nyomorultakból? Ez az O. Iván nevű ifjú ember leírta a dolgozatában, hogy ha ő estére és az otthonára gondol, ő csak ugyanarra az estére és ugyanarra az otthonra tud gondolni, amikor az ő drága jó édesapját és édesanyját, akik a világ legbecsületesebb emberei, ezek a pizok gazemberek letartóztatták. Hazavittem a dolgozatot, és kérdeztem a férjemet, hogy na most ezzel mit csináljak. Elhatároztuk, hogy én ezt a dolgozatot el fogom veszíteni. Elégettem, azt mondtam a gyerekeknek, hogy sajnos a fogaskerekűn elvesztettem egy dolgozatot. Hiába volt az egy értékes dolgozat, ha én azt, akkor megtartom, azzal annak a nyomorult gyereknek a létét kockáztattam volna. Nagyon érdekes, hogy évek múlva, véletlenül összefutottam a mamájával. A Táncsics Gimnáziumban volt egy O.-né nevű igazgatónő. Egyszer egy szakmai értekezleten megkérdeztem: „Ne haragudj már, nem ismersz véletlenül egy O. Ivánt?” Rám nézett, és azt mondta: „Hát véletlenül ismerem, mert a fiam.” Na, köpni, nyelni nem tudtam. „De miért kérdezed?” „Hát, mondom, azért, mert én a fiadat tanítottam.” „Hol, a Laura úton?”, kérdezte. „Igen.” „Te vagy a Györgyi néni, aki eldugtad a dolgozatát?” Mint kiderült, a szülőket rehabilitálták, a kisfiú is hazakerült. A gyerek elmondta otthon, hogy egyszer elveszett egy dolgozata.

Párttag voltam egy évig. 1955-ben lettem csak párttag, mert én nem voltam elég megbízható. Akkor találtak méltónak arra, hogy párttag lehessenek, talán addigra egy kicsit más volt már a megítélés. „Kispolgárnak” számítottam addig. A férjem párttag volt, de őt 1956 [lásd: 1956-os forradalom] után kizárták mint ellenforradalmárt. Akkor nem is engedték elhelyezkedni. Engem 1956 után nem vettek vissza a pártba, bár kértem a visszaigazolásomat.

A kislányom 1956 júniusában született, a fiam öt éves volt. Kicsit el voltam foglalva. Elapadt a tejem az izgalmaktól. Nem tudtunk a picinek enni adni, mert októberig csak anyatejet kapott. Szörnyű volt, kétségbeestünk, hogy a gyerek éhen fog halni. Aztán, lisztlevessel, teával, vizes

grízzel etettük, köpködött, de életben maradt. A testvéreink disszidáltak, mi pedig maradtunk, mert ugye egy kosár gyerekkel nem lehet nekiindulni a világnak.

A férjemnek megvolt a kinevezése a Mélyépítő Ipari Vállalathoz műszaki igazgatónak, azaz főmérnöknek. 1956. október huszonharmadikán írta alá a miniszter a megbízását. Október huszonharmadikán még egy szekérfuvarozó vállalatnak volt az igazgatója. 1954-ben megbízták, hogy mentse meg azt az építőipari céget, mert a csőd szélén állt. A cég nyereséges lett, a beosztottak nagyon megszerették, különösen szerették a rakodók és a kocsisok. Meg akarták választani a munkástanács elnökének. A kommunista igazgatót munkástanácselnöknek! A férjem azt mondta, hogy ő nem szeretne munkástanácselnök lenni, válasszanak mást, ő megmarad igazgatónak. A cég egyetlen napot sem sztrájkolt, élelmiszert, gyógyszereket szállítottak. Mást választottak munkástanácselnöknek. Miután megszűntek a harcok, a párttitkár és néhány cinkosa feljelentette a férjemet a pártbizottságon, hogy letépte a pártirodáról a drapériát. Nem is volt drapéria. Másik huszonöt ember állította, hogy nem így volt, de ez senkit nem érdekelt. Komoly vegzatúrának tették ki szegényt. Még kőművesként sem engedték elhelyezkedni, pedig ilyen képesítése is volt a két diplomája mellett. A végén kőművesként alkalmazták a második kerületi IKV-nál [*Ingatlankezelő Vállalat*]. A munkaügyis megsajnálta, mert mondta Péterem, hogy elnézést, két gyerekem van, a feleségem pedagógus, a fizetéséből nem tudunk megélni.

Engem is bántottak a munkahelyemen. A pártbizottságon közölték, hogy váljak el a férjemtől, mert gazember. Tiltakoztam, közöltem, hogy én a férjemet tisztességes embernek és kommunistának tartom, nem válok el. Mondták, egy áruló feleségét nem igazolják át a pártba. Hibámul rótták fel, hogy festem a körmömet, vörösre. Azt válaszoltam, hogy én nagyon szeretem a piros színt.

Attól kezdve elég nehéz időszak kezdődött, mert a létfenntartásunkért kellett küzdeni. Házkutatás volt nálunk. Szegény anyukám éppen ott volt nálunk, amikor jöttek a zsaruk. A Keleti Károly utca 9-ben laktunk, a Rózsadomb Kávéház házában, egy kétszobás lakásban. Az egy nagy, százhusz lakásos ház volt. 1956 októberében nem volt ennivaló. A forradalmárok vagy ellenforradalmárok, vagy hogy mondjam őket, ott jöttek-mentek, rohángáltak. Féltünk, hogy bejönnek a házba a piáért. A pincében egy nagy italraktár volt. A férjemnek meg még egy-két pasasnak az volt az ötlete, hogy el kellene barikádozni az italraktárt ládákkal. Ezek a fiatal emberek lementek, hogy elbarikádozzák a raktárt. Akkor jött az ötlet, hogy mivel nem lehet kapni kaját, az ottani élelmiszerraktárból, akinek kell ennivaló, az fölviszi a lakásába. Mindenki aláírja, hogy mit vitt föl, ha rendeződnek a viszonyok, majd kifizeti. Az én örült férjem meg még egy lakótárs egész éjjel ott lent voltak, míg vitték az embereket a kaját, és mindenki aláírtatta, hogy mit vitt el, mennyit vitt el. Mindenki maga írta be a könyvbe, és aláírta. Aztán ők fogták a könyvet, fölhozták, és bezárták a raktárt.

A házkutatás során megállapították – egy év múlva –, hogy a spejzunkban lévő öt üveg bort és a bárszekrényben lévő császárkörteliktől loptuk az italraktárból. A férjem lopta, bűnszövetkezetben. A likőrt a nagybátyámék [Svéd Sándorék], akik kimentek Ausztráliába, 1957-ben adták nekünk, mielőtt elmentek. A nagybátyám drogista volt, ő kutyulta. Az öt üveg bor megmaradt az előző napi vendégfogadásból, a barátaink keveset ittak, és megmaradt öt üveg bor. Akkor már dolgozott a férjem is, kőművesként, keresett is.

Több mint egy évig volt kőműves. Közben állandóan különböző helyekre fellebbezett. Mindenhonnet elutasítást kapott. Kitalálta, hogy alapít egy szövetkezetet. Megszervezte, de budapesti beírással nem lehetett, Szentendrén lehetett. Az volt a tőkéjük, hogy a békekölcsön

kötvényeket leadták a szentendrei OTP-be [*Országos Takarékpénztár*]. Arra adtak kölcsönt. Az építőipari szövetkezetnek a férjem lett a műszaki vezetője, miután megvolt hozzá a végzettsége.

Abszolvált indexe volt 1956-ban, de nem engedték diplomázni. Megvolt az összes szigorlata, de nem engedték megvédeni a diplomáját. Két év után, nagy kinnal adtak engedélyt úgy, hogy az összes szigorlatát újból le kellett tenni mint utóvizsgát. A professzorok azt mondták, hogy amit ők két éve beírtak, azért ők vállalják a felelősséget, és újból beírták az indexébe a jegyet. Nem voltak hajlandók vizsgáztatni. Kapott egy diplomafeladatot, azt megoldotta és megvédte. A diplomája kettes lett, minden szigorlata utóvizsgának számított, arra csak kettest lehetett adni.

A szövetkezetet megalapították, s a kollégák, barátok, akik ismerték a képességeit, később segítettek neki, hogy az állami építőiparba visszakerüljön. Soha többet nem vállalt magasabb beosztást, mint osztályvezető, fő-építésvezető. Sokat maszekolt. Büszke volt arra, hogy a felesége megengedhette magának azt a luxust, hogy pedagógus legyen. Péter nagyon sokat dolgozott, megkereste arra a pénzt, hogy megéljünk tisztességesen. A sok-sok kellemetlenséget azért tudtuk elviselni, mert a barátaink mellettünk álltak, megpróbálták a férjemnek segíteni abban is, hogy rehabilitálják.

Nagyon szerettem a munkámat. Mindig tanár szerettem volna lenni. Szerettem a gyerekeket. Szívesen szerveztem kirándulásokat, színház- és múzeumlátogatásokat. A tizenkettedik kerületben több iskolában dolgoztam. Két évet a Laura úton, tizenöt évet a Márvány utcai általános iskolában tanítottam, egészen az iskola megszűnéséig. Váltott műszakban dolgoztunk, az osztályok létszáma általában negyven fölött volt.

Közben, elvégeztem a könyvtárosi kiegészítő szakot. Magyar szakos tanári diplomám itt, Budapesten szereztem. A főiskolán Vidor Zsuzsa tanított irodalomdidaktikára, Takács Eta nyelvtandidaktikára. Tanításuk meghatározó volt pedagógus személyiségem kialakulásában, a tanítási módszereimre, a gyerekekhez fűződő kapcsolatomra. Vidor Zsuzsa néni, Vidor rabbinak volt az özvegye.

1972-ben kerültem Újbudára. A kerület akkori oktatási osztályvezetője nagyon kedvesen azt mondta nekem, hogy számít a szervezőképességeimre is. Azt a kérésemet, hogy „nehéz iskolába” helyezzen, akkor nem tudta teljesíteni. Így két évet a Bartók Béla út 141-ben dolgoztam. Az Aga utcai általános iskolából mentem nyugdíjba. Nyugdíjazásom után még sokáig vezettem az iskola könyvtárát. Ez az iskola volt számomra az igazi kihívás. Voltak itt intézeti gyerekek és körzeti gyerekek is. Itt a módszerek megválasztása volt mindig a legfontosabb. Olyan feladatokat kerestem mindig, hogy lehetőleg minden gyerek sikerélményhez juthasson az órákon. Arra törekedtem, hogy a tanítványaim tudják, hogyan folytassák az életüket az általános iskola elvégzése után. Volt olyan intézeti gyerelem, akit az isten is adminisztrátornak teremtett, de az intézet nem akart hozzájárulni ahhoz, hogy a gyereket gyors- és gépíróiskolába iskoláztassam be. Végül addig vitatkoztam, amíg a kislány az általam kiválasztott iskolába kerülhetett. Ennek a lánynak én voltam az esküvői tanúja. Férjével és gyerekeivel együtt ma is rendezett életet élnek. A lány ma egy ügyvéd titkárnője. A kislányuk már középiskolás.

Sok kollégámnak a nevemről ma is a színház jut eszébe. Minden évben előre összeállítottam számukra a színházi bemutatók és repertoárdarabok listáját, s beépíthették a tantervbe a színházlátogatásokat. A mi kerületünk diákjainak minden színház szívesen adott el egy-egy

teltházat, mert a kollégák előre felkészítették a gyerekeket a látnivalókra.

Annak ellenére, hogy a szüleimnek a kulturális igénye megvolt, de ők megközelítően sem tudtak úgy élni, ahogy szerettek volna. Mások voltak a gazdasági, a kulturális és a technikai lehetőségek. A legmerészebb álmaimban sem gondoltam gyerekkoromban, hogy a testvérem családja vagy az én családom olyan körülmények között fog élni, ahogy élünk.

Hála istennek, az egész életünk egészen más, mint a szüleinké volt. Gyerekkoromban egy libát egy hétig ettünk. Nagyon beosztóan éltünk. A megtakarításaikból tudták segíteni a szüleiket is. Soha nem felejttem el, hogy amikor életemben először – már a gyerekek nagyobbak voltak – vettem két sütnivaló kacsát, és megsütöttem vasárnapi ebédnek. Amikor odaraktam az asztalra, akkor elsírtam magam. Arra gondoltam, hogy a szüleinknek soha nem tellett arra, hogy két kacsát rakjanak az asztalra.

Már említettem, hogy 1949-ben, amikor férjhez mentem, először a Fürst Sándor utca – azaz Hollán utca – 16-ban laktunk, egy garzonlakásban. Mikor a fiam megszületett, sikerült ezt a lakást elcserélni egy kétszobásra, a Keleti Károly utcába. Ott éltünk addig, amíg Mari nyolc éves, Gyuri tizenhárom éves nem lett. Akkor elköltöztünk a Vércse utcába, a tizenkettedik kerületbe, a Sas-hegyre, egy két szoba, hálófülkés, személyzetis lakásba. A férjem átalakította a hálófülkét egy kis szobának. Így a gyerekeknek külön szobájuk lett. Tizenhat évig laktunk ebben a lakásban. Vettünk közben a Mártonfa utcában egy telket a megtakarított pénzünkből. A gyerekeink felnőttek, megházasodtak. Eladtuk a Vércse utcai lakást, a Mártonfa utcai telekre a férjem tervezett és épített egy ikerházat 1980-ban. Egy ikerházat. Az ikerház felét eladtuk. Abból a pénzből meg, amit a másik lakásért kaptunk, tudtuk fölépíteni a mi lakásunkat, házilagos kivitelezésben. Így tudtunk segíteni a gyerekeinknek is, hogy megfelelő lakásba költözhessenek. Ide, az Aladár utcába két és fél éve költöztem. A házat csak másfél éve, tavaly novemberben adtam el. Az öcsém adott kölcsönt, és abból vettem meg ezt a lakást. Amikor eladtam a házat, akkor visszaadtam a kölcsönt az öcsémnek. Nagyon jó, hogy a testvérem segítségére mindig számíthatok.

Az öcsémnek Kanadában van négy gyereke. A legidősebb 1960-ban, a legkisebb 2006. október tizenegyedikén született. Így a gyerekek kor szerinti megoszlása érdekes: van egy negyvenhét éves, egy negyvenöt éves fia és egy negyvenhárom éves lánya. A második feleségétől, Larissától meg a kicsi, a Sigmund Bernard Robert. A legidősebb fiú az apám nevét viseli, Michael, sikeres orvos. A második fiú William, az elhalt nagybátyám nevét örökölte, ő színésznek tanult, de személyi trénerként keresi a kenyerét. A lánya, Giselle az édesanyám neve után kapta a nevét, Gigi gazdasági ismereteket tanult, ő az öcsém cégében dolgozik, ő az apja jobbkeze. Az öcsém a névadásban nagyon konzekvens. Azért, hogy a két nagypapának a neve fönnymaradjon, Robbie megkapta az ő nevüket is, ezzel is emléket akart állítani Bernát és Zsigmond nagypapának. Vannak ilyen romantikus dolgai az öcsémnek. Robbie születése igazi csoda a számomra. Édesapám halála után hatvankét évvel, édesanyám halála után negyvenöt évvel született egy unokájuk!

Tominak hét fiúunokája van és egy lány: Montgomery, Joshua, Jordan, Jared, Brendon, Donovan, Jessie és Wessy. A lányának van négy gyereke, a fiúknak kettő-kettő. A három legidősebb unokája már egyetemista.

Tomi tizennyolc éves korában ment el, disszidált. Fűtésszerelő volt a szakmája. Először Bécsbe ment. Rokonaink éltek Amerikában és Ausztráliában, az öcsém Kanadába ment. Nem beszélt

angolul. Mosogatóssal kezdte a kanadai életét. Soha senkitől nem kért segítséget. Nagyon szorgalmas, céltudatos ember. Mindig tudta, hogyha valamit el akar érni, ahhoz kitartásra van szüksége. A szerencse is mellé szegődött. Már 1965-ben olyan egzisztenciája volt, hogy meghívott minket a férjemmel Torontóba. Akkor ismertük meg Willyt és Gigit is. Együtt látogattuk meg apánk amerikai unokatestvéreit. Érdekes találkozás volt, nagyon hasonlítottak az itthoni Svédekre. Az idősebbek beszéltek magyarul, a fiatalabbak nem. Felejthetetlen marad ez a találkozás.

A testvérem ma már egy nagyon jó módú üzletember. Festőszerszámokat importál – közel negyven éve – Kínából Kanadába és az Egyesült Államokba. Nagyon büszke vagyok rá, mert amit elért, azt a saját eszével, erejével érte el.

A gyerekeim tizenhat éves diákként az öcsém vendégei voltak, az ő gyerekei, amikor tizenhat évesek lettek, családi hagyományként hozzánk jöttek nyaralni. Minden nagy családi eseményt együtt ünnepelünk, bár micvókat, esküvőket. Ilyen események egy ilyen nagy családban gyakran előfordulnak. A torontói eseményekre mi utazunk Kanadába, a pesti eseményekre az öcsémék jönnek Budapestre.

A fiam, György 1951-ben született. Építésmérnök, szigetelő szakmérnök. Angol nyelvvizsgálója is van. 1978-ban házasodott, a felesége építőmérnök. Van egy fiuk, Dávid, aki 1979-ben született. A fiam második neve Mihály, így ő vitte tovább apám keresztnévét.

A fiam mindig nagyon szolid és szelíd volt. Mindig azt csinálta, amit éppen csinálnia kellett. Amikor iskolába kellett járni, akkor iskolába járt, ha tanulni kellett, tanult, vagy ha katonának kellett menni, akkor katona volt. Rendkívül jól alkalmazkodott. A férjemmel mindig azt mondtuk, hogy ő a lányunk, és a lányunk a fiunk. Ő az idősebb, ő az, aki mindig tudta, hogy mit akar csinálni. Ötödikes korában azt mondta, hogy ő mindenben olyan akar lenni, mint az apu, tehát építésmérnök lesz. Ötödikes korától erre készült. Leérettségizett, amikor le kellett érettségizni, felvételizett, amikor felvételizni kellett. Elvégezte az egyetemet, minden halasztás, éviszméltés nélkül. Néha rossz jegyet hozott haza, nekünk kellett vigasztalni. Mondtuk is, hogy ő az a gyerek, akinek a hármasért jutalmat kell adni. Kötelességtudó, sok benne a felelősségtudat. Huszonhét évig élt velünk. A férjemmel azt vallottuk, hogy huszonhét év alatt huszonhét perc szomorúságot sem okozott nekünk. Ma egy belga-német cégnek a magyarországi igazgatója.

A fiam fia, Dávid már gimnazista korában úgy gondolta, s ezt a nagyapjával is megbeszélte, hogy miután az apja is meg a nagyapja is építésmérnök, ő is építésmérnök lesz. Azt mondta: „Jó kis dinasztia leszünk!” Dávidom kitűnőre érettségizett. Addigra német, olasz és angol nyelvvizsgálója is volt. Beiratkozott a műszaki egyetemre, el is végezte, időre. Ő volt ott a diákbizottság elnöke, az öt évből négy évet. Amikor megkapta a diplomáját, elvittem neki a nagyapja diplomáját is. Azóta elvégezte a közgazdasági egyetemet is, most már mérnök-közgazdász. Angolul, németül, olaszul beszél. Most huszonnyolc éves, van egy menyasszonya, 2008-ban akarnak összeházasodni.

A lányom, Mária 1956-os születésű. A tanult szakmái: kirakatrendező, grafikus, reklám, propaganda. Jól beszél angolul. Két gyereke van. A lánya, Zsuzsa 1977-ben született, neki is van egy kislánya, Dóri. A dédunokám 2002-ben született. A lányom fia, György Róbert 1984-ben született.

A lányom öt hónapos volt 1956 októberében. Mint már említettem, majdnem éhen halt. Attól kezdve még jobban kényeztettük, Nagyon szép kislány volt. Könnyen barátkozott. Vagányabb volt a fiúknál is. Érettségi után jelentkezett a Külkereskedelmi Főiskolára és a Kirakatrendező Iskolába. Nagyon jó nyelvérzéke volt, az általános iskolában orosz tagozatra járt, akkor már jól beszélt angolul. A humán tárgyakat jobban kedvelte. Nagyon jó volt a kézügyessége is. Az Arany János Gimnáziumban érettségizett. Az volt az az év, amikor az érettségien csak „megfelelt”, „nem felelt meg” értékelést adták. A gyerekek nem tanultak, tanulás helyett buliztak. Mondtam Marinak: „Készülni is kellene az érettségire!” Válaszolt: „Anya, pedagógus vagy, gondolod, hogy van olyan tanár, aki négy évig engem négyes-ötösre zárt le történelemből, magyarból, angoltól, az most meg fog buktatni?!” Igyekeztem meggyőzni arról, hogy az ember magának tanul, a tudás hatalom. Angoltól kiemelten jól felelt meg, a többiből megfelelt.

A mi tehetséges, okos lányunkat nem vették fel egyik helyre sem, ahova jelentkezett. A kirakatrendező iskolába a következő tanévben fölvtették. Az apja ragaszkodott hozzá, hogy elmenjen segédmunkásnak, nem hagyta, hogy egy évig ne csináljon semmit. Kirakatrendező segédmunkásnak felvették egy nagy dekorációs céghez, a Hungexpóhoz. Az összes nagy kiállítást ez a cég csinálta. Azt mondta az apja, hogy aki nem tanult, akit nem vettek föl sehová, annak nem az eszéből, hanem a fizikai erejéből kell megélnie. A kislányunk rájött arra, milyen rossz reggel öt órakor felkelni. Nagyon sokat tanult ez alatt az egy év alatt az élet iskolájában. A következő évben fölvtették őt a kirakatrendező iskolába, el is végezte.

Letette az angol nyelvvizsgát. Később elvégzett egy felsőfokú PR [*public relation*] tanfolyamot. Kirakatban nem akart dolgozni. Egy ideig a Közlekedési Múzeumban volt dekoratőr, kiállításokat rendezett. Később egy vegyipari vállalatban dolgozott a Fehérvári úton, ott PR feladatokat látott el. 1976-ban férjhez ment, négy és fél év után elváltak. Négyévi házasság után derült ki, hogy a lányom a negyedik felesége a férjének. Akkor már a kislányuk, Zsuzsa négy éves volt. Mari nem akart tovább együtt élni a házasságokkal. Matyi, a férje zsidó volt. A szülei tagadták a zsidóságukat. Később, ismerősöktől tudtuk meg, hogy zsidók. Nagyon pozicionált emberek voltak. A mama, az unokám másik nagymamája most halt meg, a papa már régebben. Az unokámnak a válás után minden kapcsolata megszűnt a nagyszüleivel és az édesapjával is. Az apja tartásdíjat se fizetett, a gyereket huszonöt év alatt talán huszonötször látta. Az ötödik feleségétől van egy fia. A lánya és a fia között nincs semmilyen kapcsolat. Matyinak van egy testvére, annak van két lánya. A két unokatestvérével igazi unokatestvérekként szeretik egymást.

Amikor meghalt a nagymama, az unokám a két unokatestvérével kiment a temetésére. Temetés után föl hívott, és azt mondta: „Te, anyu, én nem hittem, hogy én az égadta világon semmit nem éreztem a mamika iránt. Kirohantam a temetés után az apuhoz – férjemet, apunak, engem anyunak szólítanak az unokák – a temetőbe, mert akartam érezni, hogy nekem igazán voltak nagyszüleim.” Imádták a gyereket a V. nagyszülők, amíg házasságok voltak a gyerekeink, aztán elfelejtették. Soha nem tudom ezt megbocsátani, nagyon sok fájdalmat okoztak ezzel az unokánknak.

Mari, másodszor is férjhez ment, 1983-ban. Amikor 1984-ben a kisfiuk megszületett, a GYES után úgy döntött a lányom, hogy kereskedő lesz. A férjének volt egy fodrászüzlete, abban kialakítottak egy kis butikot, ahol mindenféle encsem-bencsem-kincsemet árult. Később a fodrászüzlet felét átalakították sörözőnek. Ez az üzlet egy nagy pavilon. Valaki betársult hozzájuk a söröző

megnyitásához. Attól kezdve, a vőm többet volt a kocsmában, mint a fodrászüzletben. Egyébként nagyon rendes, melegszívű ember. A lányunokánkat úgy szerette és úgy nevelte, mintha a sajátja volna. Nem tett különbséget soha, semmiben a fia és a lánya között. Imádja őket. A két gyerek igazi testvérként nőtt fel. Az unokát a saját unokájának tekinti. Nagyon, nagyon szeretik egymást.

Amikor a vőmmel kezdődtek a problémák, látta a lányom, hogy valami nagyon nagy baj lesz. Gyorsan nyitott egy használatruha üzletet. Elkülönült a férje cégétől. Nagy szerencse, hogy neki már megvolt ez a használatruha üzlete. Azóta is kereskedői tevékenységet folytat, nagyon ügyesen. A férje cége csődbe ment.

A végén ebből a kis kereskedelmi cégből egy kis áruházszerűség lett. Mindig nagyított, vett hozzá még területet, helyiséget, és mindent árult. Körülbelül négy évvel ezelőtt megvásárolta és átalakította ezt a háromszáz négyzetméteres területet. Csinált egy miniplázát tizenkét üzlettel. Két évig üzemeltette, majd eladta az egészet egy amerikai befektetőnek. A lányom most azon gondolkodik, hogy ingatlanozni fog, vagy esetleg megint visszatér a ruhakereskedelemhez. Most éppen átmeneti időszakot élünk. A lányom a legjobb barátnőm. Nagyon jó anya és nagymama. A második férjével baráti kapcsolatban vannak. Gyurka a családkhoz tartozik. A lányom mindenben ügyes, csak még nem tudta megtalálni az igazi társát.

A lányunokám leérettségizett, kicsit komplikáltan, mert a harmadik középiskola után, amit közepesen végzett el, közölte, hogy neki elege van a tanulásból, a piacon vesz egy érettségi bizonyítványt. A nagyapja ettől az ötlettől majdnem rosszul lett. A férjem halála után az unokám közölte velem, hogy ő tartozik az apunak egy érettségi bizonyítvánnyal. Le is érettségizett, becsülettel. Utána mindenfélével próbálkozott. Olyan ötletei voltak, ugye anyja lánya, hogy ő angolt fog tanítani. Óvodában tanított is. Azt kérdezte tőlem: „Anyu, lehet, hogy a te nevedben tanítsak?” Mondtam neki, hogy az én diplomámmal ő nem taníthat. „De te váltsál ki engedélyt, és én majd tanítok helyetted.” „Ez linkség megint. Nem.” „De anyu, hát.” „Jó, tegyük fel, kiváltom, mi lesz, ha meghalok?” „Anyu, te ne halj meg!” Ezzel a kisunokám megoldotta a problémát! Ez után a beszélgetés után beiratkozott egy idegenvezetői iskolába. Angolból letette a nyelvvizsgát. A záróvizsgára nem ment el. Van egy abszolvált indexe, csak záróvizsgája nincs. Viszont van egy tüneményes, gyönyörű lánya és egy aranyos párja. A kislányuk már öt éves. „2008-ban elveszük anyát feleségül” – mondja nekem a dedunokám.

Az unokám nyitott egy kreatív boltot az anyja miniplázájában. Kézműves dolgokat készít, például szalvétatechnikával dobozokat díszít, meg gyöngyfűzéshez való dolgokat árul. Fantasztikus a kézügyessége. A párjának van egy fuvarozó cége, annak az ügyvitelét, adminisztrációját is csinálja. Hála istennek, szeretetben, harmóniában, elég jó anyagi körülmények között élnek.

Legkisebb unokám – százkilencvenhét centiméter magas – kicsinek nagyon mozgékony, élénk kisfiú volt. Miután ő volt a „kicsi”, mindenki őt kényeztette a családban. Egyetlen ember volt, akinek első szóra szót fogadott, a nagyapja, a férjem. Imádta és imádja ma is az autókat. A komputerekhez kicsi kora óta vonzódik, könnyedén megtanulta a számítógép használatát. Nem volt kérdés, természetesen, érettségi után a Gábor Dénes Számítástechnikai Főiskolára jelentkezett. Két évet jó eredménnyel végzett el ezen a főiskolán. Két év után halasztást kért, mert az édesapjával akart dolgozni, festőszerszámokkal akart kereskedni. Most is együtt dolgoznak, importtal, nagykereskedéssel és kiskereskedéssel foglalkoznak. Sajnos, a főiskolát nem fejezte be. Ősszel beiratkozott a külkereskedelmi főiskolára. Úgy gondolja, hogy a mostani munkájához ezekre

az ismeretekre van szüksége. A számítástechnika is érdekli, de ezeket az ismereteket autodidakta módon szerzi meg. Az unokáim közül ő a legzárkózottabb.

A férjem a Toldi cserkészcsapat tagja volt. Ez a csapat soha nem szűnt meg. Amikor betiltották a cserkészcsapatokat itt, Amerikában élt tovább a csapat, szerkesztették az újságukat, az Ösvényt. Ebben a gárdában mi vagyunk a legfiatalabbak lassan, de ezek a nyolcvan-nyolcvanöt éves emberek is négyévenként világtalálkozókat rendeznek. Idejönnek, együtt vannak itt, és szeretik egymást. Ezek a barátságok megmaradtak. Amikor mi elkezdhettünk utazni, tudtuk, hogy X barátja, cserkész társa a férjemnek abban a városban él. Természetesen mindig úgy alakítottuk a programjainkat, hogy találkozni, beszélgetni tudjunk. Ez nagyon jó volt, hogy az embert a világon mindenhol barátok fogadták.

A hetvenedik születésnapomat megünnepeltük, ezt az összejövetelt már csak a gyerekeim szervezték, Péter akkor már nem élt. A család és a legközelebbi barátaim együtt voltak. Ez is meglepetés volt. Ott voltak az unokáim is, mind a hárman. Minden tele volt virággal. Görög Júlia barátnőm, grafikusművész a hetvenedik születésnapomra összerakta az életem bőröndjét. Nagyon sok ötlet és szeretet van ebben a bőröndben. Attól kezdve, hogy utazhattunk, sokat utaztunk, kíváncsiak voltunk a világra, sokfelé jártunk, gyakran Juliék voltak az útitársaink. Ezért lett a bőrönd. A mini Ady-kötet az irodalomtanárnak szól. A fakanál az „alkotó” háziasszony jelképe, fakanálon a felirat: „aranygaluska, bodzaparfé, sólet, csokitorta, libamáj” – ezek a specialitásaim. Természetesen itt a bridzskártya, és itt van a kutyám, Exi képe. Majd tizenöt évig volt családtag nálunk. Radnóti: „Á la recherche”, Radnóti a kedvenc költőm. Egy pici telefon jelzi, hogy állandóan ülök a telefonon. Feliratok: „Béke védelmének feladatai.” „Éljen a magyar békekongresszus!” – emlékek 1950-ből, a nyolcadik nyári úttörő-olimpiáról. A fiatalságunk emlékei. A Szabadság-szobor. Egy sárga csillag, a sötét múlt. Szerkesztettem valamikor egy nyelvtanjegyzetet, abból is egy darab. Színházjegyek, szeretek színházba járni, a gyerekeket is a színház szeretetére akartam tanítani. Egy kis repülő is van itt, repülőn gyorsabban jut el az ember valahová, mint autóval. Babits, Tóth Árpád – még egy kis irodalom. Két pálcika, menjek el Kínába is, mert ott még nem voltam. A szíves doboz jelentése, hogy mindenki előtt nyitva áll a szívem, senkit nem felejték el. Ebbe a szíves dobozba mindenki berakhatott egy fényképet. Itt vannak benne a picike fényképek, ismerősök és rokonok, a rokonok rokonai, kollégák, cserkész társak, bridzspartnerek. Itt van Péter fényképe, képek a gyerekeimről, unkáimról, a dédunokámról.

Ilyen az én barátném! Mindig, mindenkinek, akit szeret, a kerek évfordulókra csinál valami kedves meglepetést, amit boltban nem lehet kapni. Az egyik barátnőnknek a hetvenedik születésnapjára rajzolta meg eredetiben a dámákat – ez egy másolat. A bridzspartnerek a négy dáma. Pikk dáma: R. Lili, az ünnepelt, kőr dáma: V. Vera, treff dáma: G. Juli, a káró dáma én vagyok. Ez nem az én születésnapomra készült, ez is zseniális ötlet és kivitelezés, nem akármilyen!

Nem rossz dolog, ha az embernek ilyen barátai vannak. Szerintem ez a legnagyobb kincs. Nekem a szeretet adok-kapok az igazi érték. A gyerekeim mindig azt mondja, anyu, csak azt nem veszed tudomásul, hogy nem mindenki úgy gondolkozik, mint te. Ebben igaza van.

A gyerekeim nincsenek megkeresztelve. Nem tagadtuk soha a zsidóságunkat, de nem akartuk a kisfiúunkat „megjelölni”. Féltettük a gyerekeinket. Még élénken élt bennem az emlék, amikor anyukámmal bujkálni akartunk 1944-ben, nem mertük vállalni, mert az öcsém meg volt malenolva [körülmetélve]. Neki nem kellett hordani csillagot, nem volt még hat éves. Attól rettegtünk, ha a

gyereknek letolják a gatyáját egy razzián, ott ölik meg előttünk.

1945 után nem foglalkoztam azzal, hogy zsidó vagyok vagy nem. Örültem, hogy teljes jogú ember vagyok, nem állat, nem hajthatnak családommal együtt az utcán, mint egy hordát. Véleményem lehetett, választhattam, dolgozhattam az ifjúsági mozgalomban. A férjemmel együtt újjászületésként éltük meg 1945-öt, nekünk ez tényleg felszabadulás volt. „Véletlenül” a baráti körünk nagy része zsidókból került ki, akikkel hasonlóan gondolkoztunk. Természetesen nagyon sok kedves barátom van, aki keresztény.

1956-ig [lásd: 1956-os forradalom] nem nagyon éreztünk zsidóellenességet. 1956-ban a falra is kiírták: „Vigyázz, Itzig, nem jutsz el Auschwitzig.” Október huszonkilencedikén-harmincadikán Budán ilyen feliratok voltak a falakon, nyilaskereszteket is rajzoltak. Az antiszemitizmus nem halt ki. Ma sem. Sőt!

Amikor a gyerekeim keresztényekkel házasodtak, annak örültem, hogy „keveredtek”. Ők alapvetően ateisták, talán inkább úgy mondanám, hogy deisták. Hisznek egy világot fenntartó erőben. Nem tartják be a zsidó vallás törvényeit, nem jártak hittanra, de nem tagadják a zsidóságukat. A „félzsidó” unokáim sem tagadják meg ősüket, barátaik között sok a zsidó. Így alakult ki, automatikusan.

Amikor az unokám gyereke megszületett, az unokám elmondta, hogy az apa családja azt akarja, hogy megkereszteljék katolikusnak. Ő nem akart a párjával ujjat húzni. Megkérdezte tőlem: „Anyu, neked ez nagyon fájna?” „Nekem? Miért fájna? Egyrészt a te gyereked, nekem a dédunokám. Természetesen el fogok menni a keresztelőjére. Szerintem az a baj, hogy az egész csaláson alapul. Te nem vagy keresztény, nem vagytok megházasodva.”

A keresztelő után „buliztunk”, a nagymamák, dédik sütöttek, főztek, mi vittük az ennivalót, a szülők az italokat hozták. A másik nagymama, az unokám anyósa kérdezte: „Ugye, milyen gyönyörű volt a keresztelő?” Válaszoltam: „Nagyon szép volt, mert mi lehet nem szép a Mátyás templom attemplomában?” Sajnos, majdnem rosszul lettem. Egyetlen dologért büntettem mindig a gyerekeimet, ha hazudtak. Nálunk a hazugság volt a legnagyobb bűn. Soha nem kaptak büntetést, ha elmondták, ha valami rosszat csináltak. Edit szerint ez a hazugság kegyes hazugság volt. Értetlenül válaszoltam: „Templomban? Hazudni?” Mindenkinek a hitét tiszteletben tartom, a hazugságot gyűlölöm.

A zsidóság – szerintem – egy sorsközösség. Attól nem vagyok zsidó, hogy bemegyek a templomba, ott davenolok [*imádkozom*], vagy részt veszek a traccspartiban, amit ott a hölgyek folytatnak az emeleten. Úgy vagyok én zsidó, hogy nem tagadom a zsidóságomat, ha zsidóznak, vitázni is hajlandó vagyok. A gyerekeim is hasonlóan gondolkoznak erről. A férjemet, aki nem gyakorolta a vallását, de magasabb erkölcsi törvényeket tartott be, mint a tíz parancsolat, a Farkasréti zsidó temetőben temettük, zsidó rituálé szerint [lásd: temetés; temető]. Közös megegyezéssel döntöttünk így, mert sajnos a férjemmel erről nem beszéltünk. A férjem mellett szeretnék én is nyugodni.

Fontos volt számomra az is, hogy elpusztított családtagjaimnak emléket állítsak. 1990-ben, amikor a férjemmel Izraelben jártunk, a Jad Vasemben kaptam adatlapokat, annyit kértem, ahány családtagomat elpusztították. Itthon ezeket a lapokat kitöltöttem a pontos adatokkal, fényképeket

is ragasztottam a lapokra. Visszaküldtem. Értesítettek, hogy családom tagjai szerepelnek a holokauszt áldozatainak listáján, unokatestvéreim nevét, a gyerekek emlékházának magnóján szerepeltetik. Még abban az évben, a hatvanadik születésnapomra azzal ajándékoztam meg magam, hogy a Svéd családnak és a Müller családnak egy-egy levelet vettem Varga Imre emlékfáján. Később, az öcsém minden családtagunknak külön levelet vásárolt [*A fáról bővebben lásd a Dohány utcai zsinagóga szócikket. – A szerk.*].

Van egy kollégám, akivel az Aga utcai iskolában tanítottam együtt. Egyszer, amikor beléptem a tanáriba, éppen előadást tartott a zsidókról, ilyenek meg olyanok, mindenhova bejutnak. Odaálltam, és megkérdeztem, hogy rólam beszél-e, mert én zsidó vagyok. Csend lett. Aztán azt mondtam neki: „Akkor mostantól kezdve, a kötelező beszélgetésen kívül, veled nem beszélek.” Addig nagyon jóban voltunk. „Az én segítségemre mostantól ne számíts!” Többet nem mondtam. Az Aga utcai iskola megszűnt. Kollégáink, akik most a Keveház utcai iskolában tanítanak, összehoztak egy Aga utcai találkozót. Aranyosak voltak a kollégák. Nagyon sokan voltunk, ott volt ez a kolléga is. Tárt karokkal jött elélem: „Jaj, Györgyi, te nem változtál semmit!” „Örülök, hogy ez a véleményed” – feleltem, nem fogtam vele kezét, mentem tovább. Lángvörös lett, tudomásul vette, hogy én nem felejték. Munka nélkül van, mert elitta az eszét, az elsők között küldték el az iskolából. Most van oka, hogy elégedetlenkedjen.

Tegnap a zsidóságomról kérdeztél. Sokat gondolkoztam. Éjjel nem aludtam, mécsest gyújtottam anyukámért, a halálozási évfordulóján égett egész éjszaka. Gondolkoztam. 1944 előtt anyukám gyújtott gyertyát [lásd: gyertyagyújtás] péntek esténként. Volt két ezüst gyertyatartónk, azokba tette a gyertyákat, majd meggyújtotta, körmozdulatokat tett a szeme előtt, imádkozott. Másra nem emlékszem. 1945 után anyukám nem gyújtott gyertyát.

Apukám munkaszolgálatosként eltávozást kapott húsvétkor. Akkor már nagyon beteg volt, könyörögtünk neki, hogy ne bőjtöljön. Bőjtölt, hogy a szülei hazajöjjenek. Átmentünk ünnepkor Goldsteinékhoz. A harmadik emeleten laktak, a liftbe se szállt be szegénykém. Rosszul is lett a lépcsőházban.

A férjemmel nem jártunk zsinagógába. Engem a Schweitzer Jóska [*Schweitzer József főrabbi – A szerk.*] úgy hív, hogy én vagyok „az egy napos zsidó”. Minden húsvétkor [Jom Kipur] elmegyek a templomba, maszkorra [lásd: mázkir]. Anyukám, miután a szüleit, a testvéreit meg apámat megölték, minden húsvétkor elment a templomba, maszkorra. Az elpusztított hozzátartozóira emlékezett. Anyám halála óta járok én is templomba. Hova mehettem volna, mint oda, ahol a Jóska volt! Schweitzer Jóska, azóta azon az egy napon mindig biztos találkozott velem a templomban, amíg aktív volt.

Az öcsém elmesélte, hogy odakint kádist mondott húsvétkor. A gyerekeinek, unokáinak volt bár micvójuk. Michel bár micvói jutalma az volt, hogy Budapestre jött az egész család. Willy bár micvóján ott voltunk a férjemmel együtt, ez egy modern bár micvó volt. Mi álltunk az apai nagyszülők helyén. A férjem, apám helyett, fölment a tórához, tórát olvasni. Anyám helyett, én áldottam meg a gyereket. Az öcsém mindkét fiát, sőt unokáit is megmalenolták [*körülmetélték*]. Az idősebb fiának zsidó a felesége is, a másodiké keresztény. Gigit egy McPherson nevű skót vette feleségül. A szertartás reform zsidó szokás szerint zajlott [lásd: reform zsidóság] A kertben két sátrat állítottak fel, az egyiket templomnak, a másikat a vacsora és a büfé számára rendezték be. Reform rabbi esketett. Négy botra feszítettek ki egy táleszt, amit a férjem, a fiam, a lányom és én

tartottunk, ez volt a hüpe. A szertartás után a táleszt az öcsém összehajtogatta, odaadta a vőlegénynek, aki hozzájárult ahhoz, hogy minden gyereke zsidó legyen.

A régi családban még tartottuk a hagyományos húsvétot [Pészah], Hagadával, széderrel. Az öcsém erre nem emlékszik, nem vallásos, de újraélesztette, és kicsit átalakította a hagyományokat. Azt találta ki az én kistestvérem, hogy Pészahkor nem az egyiptomiakról mesélt a családnak, hanem a mi családunk történetet dokumentálta, az elpusztított hozzátartozóinkról mesélt. A családi levelekből, képekből Jordaine, a lányunokája segítségével „összeállították”, kinek a nevéhez kinek a fényképe, levele tartozik. Minden családtag kapott egy-egy másolatot, Tomi ennek alapján mesélt a családjáról, akiket valójában ő is csak anyukám és az én meséimből ismert. A sógornőm, Larissa másolta le nekem ezt az összeállítást. Az egyik levél az anyai nagybátyámtól [dr. Müller Jenő] az apámnak szólt, amikor hazajött. Őt 1942-ben elvitték Ukrajnába [lásd: munkaszolgálat (musz)]. Orvos volt, és abból a szörnyű századból jött haza. Egy másik levelet apám húgának, Juliskának a férje, Weinfeld Andor (András) írta a nagynénémeknek, Goldsteinének, akik csomagot küldtek neki a munkatáborba. Kulturált írás. „Nagyon köszönöm a sok mindent, amit küldtetek, de sajnós, nem tudok annyi sokat elfogyasztani, azt hiszem, mindent rendben megkaptam. Úgy gondolom, Ilitől is (ez egy másik nagynéném) kaptunk csomagot, úgyhogy minden megvan.” Az öcsém Weinfeld András másik levelét is lefordította, amelyben arról írt, hogy elvitték a családját. Juliska néném levelezőlapjának a másolata is itt van, segélykiáltásként írja, hogy elvitték őket a rákoskeresztúri gettóból, nem tudja, hova.

A gyerekeim kamaszkorukban kezdtek el foglalkozni azzal, hogy zsidó, nem zsidó. Otthon tudatosan nem beszéltünk róla, mert rettentően féltettük őket. Utólag, most ezt nagyon rossznak tartom. A péntek estét nem tartottuk. Hanuka helyett a szeretet ünnepeként mi a karácsonyt ünnepeltük. A hároméves lányom az óvodában elmondta, hogy a karácsonyfát nem a Jézuska hozza, hanem mi díszítjük fel, együtt. Az egyik kislány apukája megfenyegette őt, hogy ne meséljen butaságokat: „Leviszlek a pincébe, ha ilyeneket mesélsz, és ott megesznek a farkasok.” Az én kislányom felháborodottan válaszolta: „Hát most már tudom, hogy miért olyan buta az Icuka, mert te is ilyen buta vagy! Az apukámmal szoktam a pincébe járni fáért, ott nincsenek farkasok. Jézuska sincs, ezzel a két kezemmel díszítettem a fát.” Ezt az óvónő nevetve mesélte nekem.

Most voltam néhány vitán, mert néhányan azt akarták, hogy legyünk kisebbség. Zsidó kisebbség. Ott volt Szegő, vele vitáztunk. [Szegő András 2005-ben kiállt a mellett, hogy a zsidóságot etnikai kisebbséggé nyilvánítsák. A cél a nem vallásos zsidó emberek zsidóságtudatát, összetartozását megerősíteni. – A szerk.] Elmentem különböző vitákra, érvelni, mert azt gondoltam, hogy a fene egye meg, én legyek kisebbség, aki ezer és ezer embert tanított meg a magyar nyelv szeretetére, az irodalom ismeretére? Hogy jövünk mi ehhez? Kikérem magamnak, hogy emberek a nevemben is nyilatkozzanak! Úgy éreztem, meg lehet vívni ezt a harcot. Szegő nem értette meg érveinket. Ötvenen magyaráztuk neki az ellenérveket. Nem értette meg. Ugyanazt válaszolta ötvenedszer is, mint egy szajkó. Egyszerűen képtelen volt fölfogni ésszel a sok-sok ellenérvet. Már csak az hiányzik itt Magyarországon, hogy a zsidóság kisebbség legyen!

Nekem hatvan év sem volt elég ahhoz, hogy feldolgozzam a sors csapásait. Úgy gondoltam, befejezésként felsorolom mindazt, amit a sors ajándékának tartok.

1. Abba a családba születtem, ahol szeretetben leélhettem életem első tizenhárom évét.
2. Édesanyámmal és öcsémmel együtt túléljük a holokausztot.
3. A férjemmel élhettem együtt negyvennyolc évet.
4. Taníthattam ötvenkét évet.
5. A gyerekeimet, akiket becsületben felnevelhettünk, taníttathattunk. Velük örülhetek örömeiknek. Öreg napjaimban mindenben segítenek, mellettem állnak. Olyan emberek lettek, akiket a másik ember gondja is megérint, készségesen segítenek mindenkinek, aki a segítségüket kéri.
6. Az öcsémet, akivel ötvenegy év óta távol élünk egymástól, de igazi testvérek maradtunk.
7. A három unokám létét, és azt, hogy a társaikkal együtt most már öt unokám van.
8. Megélhettem az első dédunokám születését, figyelhetem fejlődését, játszhatok vele, segít nekem főzni, színházba is mehetünk már együtt.
9. A barátaimat, akik már nincsenek velünk, elvesztésük nagyon fáj, de emléküket velem él. Az élő, régi barátaimat, akikkel még szeretnék sok szép napot együtt tölteni, bridzselni, utazni, vagy csak jókat beszélgetni. A fiatal barátaimat – többségük volt tanítványom –, akik késleltetik azt, hogy igazi öregasszony legyek.
10. Bandit, aki tíz éve a társam. Akkor találkoztunk, amikor mindketten úgy gondoltuk, hogy nekünk már nem adhat semmit az élet. Tévedtünk, sok szépet láttunk még együtt, igyekeztünk szebbé tenni egymás életét. Nem volt könnyű a mi korunkban összezsírozódni.